

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Recensioner

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2007_litt_a

Fornvännen 2007, s. 44-71

Ingår i: samla.raa.se

Recensioner

Carl von Schmith, *Necrolithuanica*. (Faksimilutgåva med kommentarer på litauiska av Reda Griškaitė, Algimantas Katilius, Vytautas Kazakevičius och Arturas Mickevičius. Sammanfattning på engelska.) Vilnius 2006. 269 s., varav 60 upptas av von Schmiths manus från 1863 i förminskat faksimiltryck. ISBN 9955-601-91-4.

Den 15 augusti 1876 befann sig Oscar Montelius och hans maka Agda (f. Reuterskiöld), som fungerade som hans effektiva medarbetare och sekreterare, på en årslång utrikes stipendieresa. Två dagar tidigare hade de anlänt till Wilna (Vilnius) i det då för tiden ryska Litauen. Där hade de tagit in på hotell Europe och arbetade nu flitigt med materialinsamling på stadens arkeologiska museum. Efter att ha avslutat morgonpasset besökte de en tysk pastor och dennes familj. Där kom de i samspråk med några av pastorns vänner, en general, en ingenjörsofficer och en läkare. När dessa fick höra att Oscar var intresserad av att förvärva fornsaker till sin samling kom de med diverse tips. Om detta berättar Agda närmare i sin i ATA förvarade resedagbok, som nu skall citeras.

»Der blef det tal om en privat samling som skulle finnas i Kowno [Kaunas], 3 timmars väg härifrån och dit ville de att Oscar skulle fara och han funderade starkt derpå helst samlingen var till salu så den kanske skulle bli förstörd». Agda skriver vidare, »Efter att ha arbetat på museet kom Oscar hem kl 2 och beslöt hastigt att fara till Kowno och ta tåget ½ 3 och putzweg var han försvunnen. Besåg samlingen och beslöt köpa den för 120 rubel.»

Så gick det till då Oscar Montelius förvärvade en betydande samling av litauiska fornsaker som tillhört den ett par år tidigare avlidne fornforskaren Carl von Schmith. Efter hemkomsten överlät Montelius samlingen till Vitterhetsakademien. Därigenom kom von Schmiths fornsaker att bli det första förvärvet och grundstommen till Historiska museets komparativa samling (mera härom i separat artikel i detta

nummer av *Fornvännen*). Samlingen fick inventarienummer 6565.

I köpet ingick också ett stort manuskript med akvarellerade teckningar, inte bara av von Schmiths egna fornsaker, utan även av en stor mängd andra från Litauen och Vitryssland, huvudsakligen tillhörande museet i Vilnius. Det storformatiga (230 x 345 mm) manuskriptet som hittills tämligen obeaktat förvarats i ATA är skrivet på tyska och daterat 1863. Dess fullständiga titel är *Necrolithuanica enthaltend Abbildungen aufgefundenen Alterthümer in Gräbern der heidnischen Vorzeit, Mythologische Abbildungen und Aufnahmen von Ruinen der Schlösser wie auch der Tumuli der heidnischen Vorzeit*. Manuskriptet omfattar 139 sidor som förutom innehålls- och föremålsförteckningar nästan uteslutande upptas av noggrant tecknade och till stor del vackert akvarellerade planscher.

Merparten av dessa (48 st.) återger arkeologiska fynd (sammanlagt 321 föremål) från 17 lokaler i Litauen och 12 i Vitryssland. Hårtill kommer ett antal oidentifierade lokaler. Kronologiskt fördelar materialet sig från stenålder till sen medeltid. I huvudsak är det grupperat efter funktion. Under rubriken *Mythologia* finns 18 planscher med sammanlagt 77 avbildningar. Von Schmith gjorde en stor prestation genom att samla in detta omfattande material, det största som dittills hopbragts om Litauens hednagudar.

Det var först på 1970-talet som von Schmiths arbete åter på allvar kom att uppmärksammas. En då företagen inventering av vad Historiska museet ägde av litauiska fornsaker ledde till »återfyndet» av manuskriptet. Det visade sig vara ett förnämligt pionjärarbete inom den litauiska arkeologin som det fanns all anledning att uppmärksamma. För mig var det därför glädjande att 1994 vid en arkeologisk konferens i Nida få tillfälle att i ett föredrag närmare presentera *Necrolithuanica* för litauiska kolleger. Entusiasmen blev stor liksom enigheten om att det verkligen vore på tiden att publicera manuskriptet i en kommenterad faksimilupplaga.

Efter tolv år har idén nu förverkligats som ett led i det kulturhistoriska firandet av den litauiska statens 1000-årsjubileum som inträffar 2009. Detta sedan originalet lånats ut till den litauiska redaktionskommittén. Kanske var det en slump, men det första exemplet av boken kunde faktiskt presenteras vid en annan arkeologisk konferens som i september 2006 hölls i Klaipėda till minnet av den nyligen bortgångne arkeologen Vytautas Kazakevičius. Denne hade både skrivit bokens arkeologiska kommentarer och var en av initiativtagarna till dess utgivande. I övrigt kommenteras von Schmiths arbete av historikerna Algimantas Katilius, Reda Griškaitė och Arturas Mickevičius som tagit fram så många fakta som möjligt om Carl von Schmiths identitet, levnadsbana och vetenskapliga insats.

Von Schmiths arbete var ämnat att bli något större än den i ATA bevarade torson till en atlas över Litauens forntida materiella kultur och religion. Meningen var att de fint komponerade planscherna skulle beledsagas av kompletterande text. Förlagan till *Necrolithuanica* var ett arbete vid namn *Necrolivonica* som 1842 hade givits ut av den i Dorpat (Tartu) verksamme arkeologiprofessorn Friedrich Krause (1790–1866). Carl von Schmith var Krauses elev.

Von Schmiths levnadsbana är fortfarande ofullständigt känd, även om undertecknad men framför allt Algimantas Katilius genom sin forskning rätat ut många frågetecken. Man vet att von Schmith tillhörde en protestantisk adlig familj från Livland och att han var född någon gång mellan 1795 och 1797. 1876 avled han i Kaunas. Han började sin karriär som militär men övergick så småningom till den civila administrationen och ambulerade inom denna i det ryska kejsardömet. Han tjänstgjorde sålunda både inom postverket, polisen och tullverket. En tid var han till och med hälsobrunnsdirektör och på äldre dagar fungerade han som gymnasielärare och museiman. Von Schmith var också politiskt aktiv. Revolutionsåret 1848 ledde detta till att han blev arresterad och fängslad för att som tulltjänsteman ha smugglat in otillåten utländsk litteratur. Han blev senare också degraderad, fråntagen sina dekorationer och tvingad att under två års tid tjänstgöra som menig soldat. Att hans tilltänkta »magnum opus» *Nec-*

rolithuanica är daterat 1863 är förmodligen också en politisk markering eftersom det största väpnade litauiska upproret mot den ryska regimen inleddes just det året.

Under sin brokiga karriär samlade von Schmith inte bara på fornsaker utan även på böcker, mynt, medaljer, insekter och fossiler. *Necrolithuanicans* föremålsförteckning avspeglar genom sina topografiska angivelser den tid han kom att vistas på olika orter. Boksamlingen skall ha omfattat över 2000 volymer.

Under senare delen av sitt liv verkade von Schmith i Antikvitetsmuseet i Vilnius mer eller mindre som ställföreträdare för sina namnkunniga och publicistiskt produktiva kolleger, arkeologerna greve Eustachy Tyszkiewicz (1814–73) och A.H. Kirkor (1818–86). Sin chans att som dessa få ett erkänt namn inom arkeologin missade han dock genom att aldrig fullfölja och publicera sin *Necrolithuanica*. Ej heller de stora numismatiska kataloger som han sammanställde kom i tryck. Ambitionerna fanns dock: år 1869, närmare 75 år gammal, deltog han som ende litauer i den första ryska arkeologkongressen som ägde rum i Moskva.

I kongressrapporten omnämns han som en av Litauens främsta arkeologer. Där sägs att han i mer än 40 år varit verksam som sådan: bl.a. skall han i Kownodistriktet (Kaunas) och Grodnodistriktet (Hrodna, beläget i nuvarande Vitryssland) ha undersökt ett hundratal gravar. Det framgår också att han haft med sig sitt album till kongressen och förhoppningen uttalas att han skall få ekonomiskt stöd till att avsluta sitt arbete och publicera materialet.

Jan Peder Lamm

Archaeological Fantasies. How pseudoarchaeology misrepresents the past and misleads the public. Garrett G. Fagan (red.). Routledge. London 2006. 436 s. ISBN 0415305934.

Archaeological Fantasies är en antologi med skeptiska uppsatser om pseudovetenskaplig arkeologi och postmodernism. Bokprojektet växte ur diskussioner på ett skeptiskt webbforum om arkeologi, The Hall of Ma'at. Redaktören, antikveta-

ren Garrett G. Fagan vid Penn State University, har länge varit aktiv på sådana forum. Därigenom har han gjort sig tillgänglig för folk med pseudoarkeologiska idéer på ett mycket mera direkt sätt än de flesta universitetsforskare någonsin gör.

Alla bokens tretton uppsatser är intressant och njutbar läsning, åtminstone för skeptiska rationalister. Två är dock inte direkt vidkommande för ämnet.

David Websters bidrag berör de ganska konstiga tolkningar som präglade Maya-arkeologins barndom. Den klassiska Maya-kulturen skulle ha avvikit på en rad punkter från alla andra kända högkulturer, t.ex. genom att den vore genomfredlig. Att denna modell numera är övergiven beror dock inte på att den var pseudovetenskaplig i vanlig mening. Den kom till inom ett nytt forskningsfält med få deltagare varav flera saknade arkeologisk utbildning, där enskilda forskare kunde bibehålla stort inflytande över årtionden. När fältet blev akademiskt etablerat och deltagarna fler så avfärdade vetenskapens kritiska omvärderingsprocess snart många dåligt grundade tidiga tolkningar, medan de som sålde granskning behölls.

Ett annat läsvärt bidrag som inte passar riktigt in är Alan D. Sokals långa uppsats om förhållandet mellan pseudovetenskap och postmodernism. Han hämtar de flesta av sina exempel från omvårdnadsforskare och hindunationalistiska forskare. Arkeologin nämner han knappt. Som Sokal påpekar i inledningen har pseudovetenskapen och postmodernismen väldigt olika målsättningar. Pseudovetenskapen hävdar att den vet bättre än universitetsforskarna vad sanningen är. Postmodernisterna hävdar att ingen kan veta någon objektiv sanning alls. Och Sokal finner mycket riktigt inte många beröringspunkter mellan de två rörelserna. Pseudovetenskapliga författare tillgriper sällan postmodernistiska argument, och då mest bara som en väg ut när deras påståenden har blivit grundligt motbevisade. Och akademiska postmodernister ger sällan stöd åt pseudovetenskap, då främst som ett led i sin allmänna motvilja mot rationalistisk forskning. De har i regel betydligt större respekt för traditionell vidskepelse i Tredje Världen än för västerländska tefatsteorier.

Dock finns det postmodernistiska arkeologer,

exempelvis svenskarna Cornelius Holtorf och Håkan Karlsson, som umgås otvunget i skrift med pseudoarkeologiska idébyggen. Det är förstås helt i linje med deras radikalkonstruktivistiska kunskapssyn. Holtorf har med en artikel i *World Archaeology* 37:4 (2005) gjort sig internationellt känd som missionerande hyperrelativist just i relation till pseudoarkeologin, vilket jag som hans landsman finner ganska pinsamt.

(Jag hörde i somras av en skojfrisk tysk arkeologiprofessor om ett samtal han haft med en ung postmodernist. Professorn hade förklarat för den unge mannen att han upplevde att denne var skyldig honom tusen dollar, samt att han väntade sig respekt för sin individuellt konstruerade världsbild. Ynglingen skruvade då på sig och svarade att epistemologisk relativism inte kan appliceras i vardagslivet. Så några pengar blev det inte.)

Peter Kosso, Garrett G. Fagan, Nic Flemming och Norman Levitt bidrar med välargumenterade uppsatser om allmänna aspekter av pseudoarkeologin vars ton varierar från det eftersinnande till det pugilistiska. Kenneth L. Feder presenterar resultaten av en serie enkäter om pseudoarkeologi gjorda bland hans studenter över 20 års tid. Han drar slutsatsen att »studenterna verkar inte vara på väg ner i någon malström av pseudovetenskapliga idéer om vårt förflutna. Snarare verkar de vara medvetna om och intresserade av påståenden om forntida rymdresenärer [...] och sådant, men de flesta har helt enkelt inte något starkt intellektuellt eller känslomässigt engagemang i sådana idéer.»

Katherine Reece beskriver sin intellektuella resa från knasarkeologisk entusiast till innehavare av det ovannämnda skeptiska webbforumet. Under sin lantliga uppväxt i den amerikanska mellanvästern stötte hon på Erich von Däniken långt innan någon riktig arkeologisk populärvetenskap nådde henne. Det som till slut vidgade hennes horisont och gjorde henne till arkeologisk rationalist var Internet. Det finns mycket skräp på nätet, men massor av riktig arkeologi också.

Den brittiske TV-producenten Christopher Hale skildrar den ganska plågsamma processen att göra bra dokumentär-TV om pseudoarkeologi i en tid då tittarsiffrorna styr TV och då von Dänikens andliga arvtagare (främst Graham

Hancock) förfogar över legioner av ilska beundrare.

Bokens konkreta kärna är fyra fallstudier av pseudoarkeologi. Paul Jordans bidrag heter lämpligt nog »Det Esoteriska Egypten» och skildrar huvudsakligen pyramidspekulationer. Bettina Arnold tittar kortfattat på arkeologiska aspekter av den rasmysticism som odlats i Hitler-Tyskland och bland keltiska nationalisterna. Jag läste med intresse om Himmlers kortlivade nyhedniska Tingsrörelse under åren 1933–35, som bl.a. ledde till uppförandet av tolv heliga amfiteatrar runt om i Tyskland. Dessa är helt enkelt en diagnostisk fornlämningstyp för nazistkulturen. En placerades med typisk hårdhänthet i resterna av ett förromerskt oppidum nära Heidelberg.

Mary Lefkowitz återger de tragikomiska grälen om vem som först var civiliserad mellan afrocentrister (som Martin Bernal med boken *Black Athena*) och grekiska hellenocentrister. När afrocentristerna påstod att den klassiska grekiska kulturens rötter fanns i Egypten (d.v.s. Afrika, gubevars) svarade hellenocentristerna inte lugnt med att läsa högt ur Odysseen. I stället påstod de att världens första pyramider hade uppförts i Grekland, varifrån idén sedan strålade ut i världen. Nu finns det tyvärr inga pyramider i Grekland, men det finns ett slags ganska sällsynta lantliga försvarstorn från mitten av första årtusendet f.Kr. Bottenvåningen på dessa blygsamma små byggnader har murar som lutar inåt, så i de fall där övervåningen inte finns kvar kan man föreställa sig att byggnaden en gång varit pyramidformad – om man verkligen vill. Dessa hellenska proto-pyramider tillskrevs dateringar omkring år 3000 f.Kr. på mycket lösa grunder.

Nationalistisk pseudovetenskap av det här slaget är ingen vacker syn, och bokens mest oroväckande bidrag är Michael Witzels uppsats om hindunationalism och pseudovetenskap. *Hindutva*-rörelsen kastar sig handlost ner i precis samma kombination av pseudovetenskap och hyperrelativism som frodades i Tyskland under mellankrigstiden, dock (än så länge) utan några ideer om rasrenhet. Det har lett till universitetsinstitutioner i Veda-astrologi och skövlingen av Babri-moskén i Ayodhya 1992. Så också oräkneliga virriga påståenden om att Veda-skrifterna

skulle föregripa kvantmekaniken och att induarierna skulle ha stormat ut ur Indien för att sprida civilisationens ljus över världen. Bakom alltsammans ligger den postkoloniala situationen där chauvinister styrkta av »post-kolonial teori» odlar en antieuropeisk och vetenskapsfientlig dolkstötslegend för det självständiga Indien.

Boken (som har ett detaljerat register) bör kunna ha en given plats i hyllan hos var och en som är intresserad av arkeologi, populärvetenskap och gendrivandet av ogrundade påståenden och extremrelativism. För en skandinavisk arkeolog erbjuder den uppfriskande post-post-modernistiska perspektiv. Uppsatserna berör knappt Nordeuropa, och författarna ser uppenbarligen inte brittiska teoriarkeologer som vidkommande för diskussionen. Här är arkeologi helt enkelt en vetenskap. Inte på så sätt att den borde vara precis som naturvetenskaperna, men i den bemärkelsen att alla undersökningar av hur världen är och har varit beskaffad måste ske med förnuft och försiktighet om man skall kunna få fram någon riktig kunskap. Låt oss hoppas på en motsvarande utveckling hos oss med.

Martin Rundkvist

Olle Lorin, *Mitt svunna Skänninge*. 2 omarb. och utök. uppl. S:ta Ingrid Gille. Skänninge 2006. 186 s.

Den i mellansvenska utgrävarkretsar välkände journalisten och arkeologen Olle Lorin föddes i den gamla staden Skänninge år 1923. Nu har denne utomordentligt flitige skribent, som egentligen särskilt varit inriktad på fornborgsarkeologi, gett sig i kast med att beskriva sin barndoms och uppväxttids stad – inte minst med utgångspunkt från dess märkliga medeltidshistoria.

Den senaste utgåvan av *Skänninge stads historia* utkom 1970. Mycket har hänt i staden sedan dess, inte minst inom arkeologins område, något som gör Lorins skildring till ett intressant komplement till nämnda stadshistorik och även projekt Medeltidsstadens rapport nr 40 om Skänninge (Margareta Hasselmo 1983). Visst måste man vara medveten om att Lorins arbete om

Skänninge i mycket hög grad bygger på egna upplevelser under uppväxtåren och den yrkesverksamma tiden vid *Östgötabygdens tidning* (nedlagd sedan lång tid tillbaka) fram till 1950-talets mitt, då Lorin lämnade den lilla staden. Men han har då och då återvänt, något man blir varse då man studerar hans skildring. Just det självupplevda gör boken särskilt värdefull ur lokalhistorisk synvinkel.

Beskrivningen av det svunna Skänninge är en tidsresa med hjälp av bilder och kartor tillsammans med välskrivna förklaringar. Bilderna är till största delen författarens egna och visar sannerligen en stad som inte längre finns, en tragedi som Skänninge delar med många andra svenska städer där rovdriften på äldre karaktärsskapande bebyggelse inneburit en utarmning under 1900-talets andra hälft. Hela den senare delen av denna bok är därför ett tidsdokument över den försvunna småstaden. Tur att åtminstone en förutseende journalist i detta fall dokumenterade av hjärtans lust.

Större delen av boken består av tidningsmannens ögonblicksskildringar av iakttagelser och händelser i artikelform omfattande stadens långa historia. Kapitelrubriker som »Skänninges undre värld», »Fornfynd längs spåren», »Vad medeltidsbrevet berättar», »Skolminnen från 1930-talet», »Skänninge marken» m.fl. omvittnar författarens stora kulturhistoriska intresse alltifrån ungdomstiden och framåt. Kapitlen är, som antytt, sammansatta av korta, lättlästa artiklar som stillsamt orienterar läsaren genom sekler och gatulabyrinter. Här kan den lokalhistoriskt intresserade finna guldkorn liksom forskaren kanske vidare vyer.

Särskilt intressant är kapitlet »Gata upp och gata ner«, eftersom det nästan fungerar som en guidebok för staden, där medeltid och efterföljande epoker fram till nutid kan följas på ett pedagogiskt sätt. Även här är det bilder och en del gamla kartor som leder läsaren, något som alltså underlättar särskilt för den som sällan besökt Skänninge.

Det skall inte heller stickas under stol med att Olle Lorin själv initierat flera återupptäckter av bortglömda lämningar, som den eventuella borglämningen »Biskopsholmen» i den s.k. Dyhagen.

Kapitlen om stadens undre värld och fynden längs spåren är f.ö. goda sammanfattningar av den rådande arkeologiska situationen i Skänninge, där så ofantligt mycket nytt material framkommit bara under det senaste decenniet.

Boken är ett fint exempel på hur god lokalhistorisk forskning kan bedrivas och tillgängliggöras. Jag tror jag får medhåll om detta av såväl skänningeborna som de arkeologkollegor som så flitigt arbetar i stadens svarta jord.

David Damell

Örebro läns museum

Box 314

SE-701 46 Örebro

damell.modin@tele2.se

Ulrich Schmölcke, *Nutztierhaltung, Jagd und Fischfang. Zur Nahrungsmittelwirtschaft des frühgeschichtlichen Handelsplatzes von Groß Strömkendorf, Landkreis Nordwestmecklenburg*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 43. Lübsdorf 2004. 200 s. ISBN 3-935770-04-9.

Vid Wismarbukten i Mecklenburg-Vorpommern, nära samhället Groß Strömkendorf, undersöktes mellan åren 1995 och 1998 lämningarna av en stadsliknande handelsplats. Platsen är av allt att döma identisk med det Reric som omnämns i skriftliga källor från tidigt 800-tal och kan ses som en parallell till Hedeby, Ribe och Birka. Lokalen grundades under den första hälften av 700-talet inom det som då var västslaviskt område. Bebyggelsen hade en urban karaktär där grophus verkar ha varit den vanligaste byggnadstypen. I anslutning till handelsplatsen finns också ett gravfält med ca 250 begravningar, flera gravtyper inklusive båtgravar, och dessutom några djurbegravningar med hästar och hundar. Platsens användningstid blev förhållandevis kort och redan i början av 800-talet övergavs den efter att ha förstörts av danskar. Läget vid kusten har lett till att delar av kulturlagret förstörts av den stigande havsnivån.

De första resultaten av undersökningarna publicerades kort efter fältarbetenas avslutning (t.ex. Jöns 1998 i *Syttende tværfaglige vikingesymposium*) medan bearbetningen av det stora fynd-

materialet pågått under lång tid. Bl.a. publicerade Torbjörn Brorsson nyligen en analys av keramiken. Ulrich Schmölcke har analyserat djurbenen inom ramen för sin doktorsavhandling framlagd vid universitetet i Kiel.

Arbetets huvudmålsättning är att försöka rekonstruera försörjningsekonomi. I centrum står boskapsskötsel, men även jakt och fiske behandlas. Schmölcke undersöker om lokalen kan betraktas som en plats för konsumtion eller produktion av animala resurser och avsikten är också att genom fynden av ben från vilda djur försöka rekonstruera den omgivande miljön. Som jämförelser används liknande handelsplatser varav Hedeby kanske är den viktigaste medan Birka för svenska forskare väl är den mest spännande. Arbetets frågeställningar är relevanta för en osteologisk analys men ganska traditionella. Man bör dock beakta att författaren placerar in studien inom arkeozoologin, ett ämnesområde som han betraktar som en självständig disciplin. Man kan hävda att detta återspeglas både i arbetets utgångspunkter och i dess struktur. Större delen av boken (mer än 90 sidor) är en rapportliknande presentation av materialets sammansättning med kommentarer och korta jämförelser till andra material. Till detta kan läggas en femtiosidig bilaga med mätuppgifter för ben. Den osteologiska dokumentationen är mycket noggrann och omfattande. Specialisten finner en mängd data om de identifierade djurarterna.

Schmölckes analys är mycket omfattande och noggrann. Ett stort urval har behandlats och samtliga ben har analyserats, d.v.s. däggdjur, fågel och fisk. Totalt har identifierats över 28 000 benfragment. I inledningen ges en ganska grov översikt över spridningen av benen inom undersökningsområdet. Det visar sig att de största mängderna tillvaratagits i nedgrävningar som igenfyllda gropar, brunnar eller andra gropar. Andra områden var nästan tomma på ben. Deponeringen av benen verkar vara rumsligt planerad. Det finns vissa skillnader i spridningen mellan de olika arterna, men mönstren kommenteras endast översiktligt och någon riktigt tydlig bild får man inte. Jag hade gärna sett en något noggrannare analys av de rumsliga mönstren inom lokalen och en diskussion om

olikheter eller likheter mellan olika huskomplex. Det vore angeläget att få veta om de olika undersökta bebyggelse lämningarna representerar liknande enheter eller om det finns olikheter. Man kan misstänka att analysen nu ger en ganska grov helhetsbild av försörjningsekonomi på lokalen.

Djurbensmaterialet domineras till nästan 90% av svin, nötkreatur och får/get. Benfynden tolkas i första hand som matrester och slaktavfall men ger också indirekt inblick i strategier bakom djurhållningen i handelsplatsens omgivning. Helt klart var handelsplatsens försörjning nära kopplad till närområdets produktion. Man kan t.ex. se att man främst har ätit köttet från landsbygdens uttjänta mjölkkor och dragdjur som förts till handelsplatsen för slakt. Nötkreaturen var troligen de viktigaste köttproducenterna fastän fragmenten från gris är talrikare.

Av vilda däggdjur fanns det visserligen ben från 17 olika arter, men totalt utgjorde de endast 0.4% av samtliga identifierade fragment. Man kan notera att motsvarande siffra för Birka är 7.4% (Wigh 2001, *Animal Husbandry*). Här återspeglas en markant skillnad i pälsnäringens betydelse mellan de två lokalerna. Även om jaktens betydelse var marginell vid Groß Strömkendorf var fångst och fiske inte utan betydelse. De vanligaste fiskarna i materialet är karpfiskar, torsk, plattfiskar och strömming som samtliga förmodligen fiskades i Östersjön. Lokalens läge vid kusten var förmodligen mycket fördelaktigt.

Mängden fågelben var inte heller stor (ca 2%), men materialet är ganska varierat. Ben från tamhöna och (troligen) tamgås var vanligast men det finns ytterligare ett fyrtiotal arter av många olika slag. Av vilda fåglar dominerade ben från andfåglar och framför allt gräsand är vanlig. Arten fångades säkerligen under vinterhalvåret i Wismarbukten där den vanligen övervintrar. Från de flesta andra fågelarter identifierades bara enstaka ben men värt att notera är t.ex. de ganska talrika fynden av duvhök. Schmölcke menar att rovfåglarna kan ha använts som jaktfåglar, men materialet erbjuder ingen möjlighet till säkra slutsatser.

Den osteologiska analysen ger en bild av en stabil bas för försörjningen som i största utsträckning verkar ha vilat på utnyttjande av

tamdjur. Handelsplatsen var uppenbarligen beroende av en kontinuerlig import av köttdjur som slaktades på plats. Kopplingen till den omgivande landsbygden bör ha varit stark, fångst och fiske därtill betydelsefulla. Säkerligen fiskade befolkningen själv. Djurbenen representerar så gott som uteslutande matrester, och man måste säga att målsättningen att rekonstruera försörjningen vid Groß Strömkendorf överskuggar hela Schmölckes tolkningsarbete. Ibland kan man dock skönja tankegångar som visar en vilja att föra resonemangen om djurens betydelse mot ett något bredare perspektiv. Schmölcke noterar t.ex. att det i kulturlagret på flera ställen fanns större delar av eller nästan hela djurkadaver som verkade ha hanterats på ett avvikande sätt och inte direkt som matavfall. Det är spännande att detta t.ex. gäller flera fynd av duvhök och sparvhök och också några andra rovfåglar. Motsvarande större delar av kroppar påträffades också av häst och hund, d.v.s. djur som också påträffades i regelrätta begravningar eller rituella nedläggningar vid gravfältet.

Gravar för elva hästar påträffades och i kulturlagret fanns ben av häst på flera ställen. Även om antalet ben inte är stort (2,5% av fragmenten) menar Schmölcke att man troligen har slaktat (och ätit) en del av hästarna. Dessutom har ben använts som råmaterial för hantverk och redskap. Ändå ser det ut som om hästen hanterats annorlunda mot de andra tamdjuren vars ben i regel låg sammanblandade utan synbar ordning i kulturlagret.

Den osteologiska analysen visar att de flesta hästbenen kommer från hingstar. Schmölcke finner det inte troligt att man bedrev någon avel, utan menar att djuren importerades till platsen. Denna import var förmodligen väl organiserad och det verkar som om man valt ut olika sorters hästar för olika funktioner. Schmölcke visar att hästarna i gravarna var stora medan benen i kulturlagret kommer från mera småväxta individer. Hundarna i de två gravarna var dock av genomsnittlig storlek i jämförelse med hundarna som påträffades i kulturlagret. Man kunde ha önskat sig en något utförligare diskussion om dessa observationer och framför allt en mera noggrann beskrivning av fyndomständigheterna. Överlag saknar man en mera utförlig jämförelse av ben-

materialets sammansättning i olika typer av anläggningar och kontexter.

Schmölckes studie av Groß Strömkendorf är att betrakta som en ganska traditionell osteologisk analys. Arbetsinsatsen är betydande och analysen ger en inblick i hur livet tedde sig i denna tidiga urbana miljö. Men integrationen mellan osteologin och arkeologin hade kunnat vara starkare.

Jan Stora

Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
jan.stora@ofl.su.se

Evert Baudou, *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. KVHAA. Stockholm 2004. 444 s. ISBN 91-7402-342-X.

Arkeologihistoria har länge legat prof. emeritus Evert Baudou om hjärtat. Som nybakad student i idéhistoria vid 90-talets inledning hyste även undertecknad ett intresse för tematiken. Här erinrar jag mig livliga beskrivningar av hur professors närvaro på arkeologiska föreningens presentationsaftnar kunde ge studenter med samma håg åt ämneshistoria knutar i magen av oro. Risker för gruvlig tillrättavisning för missad sakkunskap hängde i luften, och sådan leverades också (enligt hörsägen) i något fall. Men bakom den måhända stränga fasaden klappade, som vi efter hand förstod, ett varmt hjärta som brann för ämnet och forskningen – det var den bristande sakkunskapen han eventuellt kritiserade, inte personer. Orsaken till att jag på detta vis inleder min recension av Evert Baudous omfattande historik över *Den nordiska arkeologin* är att monografien i fråga tydligt präglas av nämnda engagemang – till såväl fördel som nackdel för framställningen.

Boken är från flera synvinklar sett ett storverk. Att söka sammanfatta den nordiska arkeologins utveckling från medeltiden fram till det tjugonde århundradet inom ramarna för en bok är ingen lätt uppgift. Kompromisser måste göras, somligt måste gallras bort, den röda tråden fordrar helt enkelt mer eller mindre hård ans-

ning gentemot den historiska komplexitetens tvetydigheter. Historia (eller snarast, som i detta fall, disciplinhistoria) är ingen exakt vetenskap. Baudou sätter de arkeologiska tolkningarnas grund i centrum: vilka var de bärande bevekelsegrunderna till arkeologins framväxt?

All forskning och all vetenskap är tidsbunden. Dess tolkningar präglas av spänningsfältet mellan de »yttre» förutsättningarna: samhället, politiken, tidsandan, och de »inre» omständigheterna: forskarkollektivet, individen, samt det empiriska källäget. Baudou vill ringa in generella drivkrafter: »Vilka krafter styr forskningsprocessen under olika tider och därmed de arkeologiska tolkningarna?» Frågan är berättigad med hänsyn till den syntetiserande ambitionen. Men i vassen lurar också risken för tillrättaläggande: som man frågar får man svar. Tolkningen kan bli tendentiös, alltför färgad av författarens förförståelse.

Baudou är medveten om riskerna och har ambitionen att mota Olle i grind genom att inledningsvis deklarerar sympati för diverse hermeneutisk och postprocessuell teori. Valda tolkningar beskrivs med stöd utifrån storheter som Ludvik Fleck, Pierre Bourdieu, Ian Hodder och Georg Hendrik Gadamer, vilka även varvas med egna reflektioner. Allt utmärkt, men samtidigt kommer man inte från känslan att genomgången till stor del fyller rollen av att vara en försäkran till läsaren om pålästhet – det förblir oklart vad Baudou själv tycker om teorierna, förutom att han tar avstånd från deterministisk positivism till förmån för en tolkande hermeneutik.

Baudou är medveten om att en alltför stor fixering vid »de stora männen» medför risken att man skapar en tillrättalagd och värderande historiebild: att den enskilde forskaren framställs som geniet som står utanför konventioner, allianser, politik och egennytta (det är alltid Vetenskapen som dikterar geniens dagordning!). Men samtidigt deklarerar Baudou den vetenskapliga *nyfikenheten* som den bärande interna drivkraften och här tycks sällan finnas konkurrens av andra, mindre avundsvärda, bevekelsegrunder: akademiska revirstrider, privata slitningar, avund, karriärlystnad. Rimligen borde även sådana faktorer ha format den arkeologiska

forskning Baudou söker fånga, men om detta får läsaren sällan besked.

Baudou betygsätter genomgående sina historiska föregångare, vilket förtar mycket av hans inledningsvis bekända dekonstruktivism. Omdömen som fantasifull, genial och högintellektuell förekommer här och var, liksom även påpekanden om vilka teorier och metoder som var felaktiga, outvecklade eller, för den delen, framsyna. Rubriker som »Förvetenskaplig historieskrivning» om 1600-talet signalerar en hållning om vad som är riktig vetenskap i förhållande till tidiga »försök». »Antikvarianismen» har i Baudous tappning sin begynnelse i samband med den vetenskapliga revolutionen och kännetecknas därför av förnuft, källkritik, empirism, o.s.v. Följdriktigt skildras exempelvis Johan Hadorph och Antikvitetskollegiet gillande som företrädare för den nya (och autentiska) fornforskningen, medan Olov Rudbecks arbete med *Atlantican* beskrivs som »förödande» för nämnda forskning i Sverige. Och 1700-talet framställs (i tradition från Hendrik Schücks historik från tidigt 1900-tal) som en nedgångsperiod för den svenska fornforskningen, fram till det att Olof von Dalins *Svea Rikes Historia* (1747) »frigör» forskningen från rudbeckianismen till förmån för den sanna vetenskapen. Detta trots att forskare som Ola W. Jensen i flera sammanhang har deklarerat att 1700-talet alls inte innebar något avbrott för fornforskningen, utan tvärtom på många vis en vidareutveckling – fastän fokus då flyttades från den statsunderstödda arenan till den privata forskningen.

Styrkan i Baudous arbete ligger i det samlade greppet. Det är en påläst och heltäckande framställning. Kapitlen avslutas med sammanfattande synteser som knyter samman säcken för läsaren och skapar sammanhang.

Ett övergripande problem med framställningen ligger dock i en manifest slitning mellan å ena sidan en ambition att skriva ämneshistoria, å andra sidan ett engagemang för ämnets vetenskapsteoretiska aspekter. Här saknar man ibland som läsare den självreflektion som Baudou inledningsvis bekänner sig till. En konsekvens av detta blir att arkeologin framställs som ett autonomt och tidlöst subjekt, vars relation gentemot respektive tidsavsnitts forskare bildar en

narrativ figur: »Naturvetarna blev en viktig grupp för arkeologin» skriver exempelvis Baudou om det tidiga 1800-talets pionjärer. Sannolikt avser han att peka på att naturvetare var starkt representerade bland de personer som stod bakom formerandet av en arkeologisk vetenskap, men det återkommande hänvisandet till »arkeologin» i bestämd form ger åt framställningen ett drag av teleologisk historieskrivning. Framställningen genomsyras av en oklart närvarande och autonom »arkeologi» eller vetenskap, gentemot vilken epoker och forskares rön och bidrag kan kontrasteras – somligt blir till »en viktig insats», annat är »ett olyckligt hugskott».

Baudou berör här och var frågan om arkeologins ideologiska roll i samhället. Ständigt aktuellt är frågan om forskningens värdegrundande roll för nationalism, rasism och/eller etnocentrism. I delkapitlet om »Den nordiska arkeologin och politiken» framställer Baudou den nordiska arkeologiska forskningen under 1930- och 40-talen som ett huvudsakligen ofrivilligt offer för nazistisk politik och urartning. Tidens etablerade nordiska arkeologer kan, enligt Baudous undersökningar, inte beslös med att av politiska skäl ha förvrängt sina arkeologiska tolkningar. Deras rön tillhörde enligt Baudou tidens normalvetenskap, som inte lät sig påverkas även om enskilda individer bevisligen tilltalades av nazismens doktriner.

Det finns dock andra tolkningar: Maja Hagermans *Det rena landet: Om konsten att uppfinna sina förfäder* (2006) förtjänar att nämnas, eftersom hon förmedlar ett annat och vidare perspektiv på tematiken, vilket även leder till andra slutsatser. Den politiska germanismens idéhistoriska rötter sträcker sig väsentligt längre bakåt i tiden än decennierna vid 1900-talets inledning. Hagerman påvisar mycket förtjänstfullt att hela tankefiguren om raser, »stammar» och ursprung har byggt på en gemensam västerländsk tankestil utifrån idén om homogena »folkslag», vars rötter tänktes kunna spåras i det förhistoriska. När väl denna tankestil hade slagit rot var så att säga bollen satt i rullning. Nu kunde forskare bygga vidare med vetenskapsgrenar som exempelvis kraniemätning, osteologi, ornamentforskning och/eller typologisk analys – allt

i syfte att belägga »folkstammarnas» historiska vandringar genom det geografiska rummet. Den »neutrala» forskningen spelade på många vis med i etablerandet av den försåtliga föreställningen om raser och folkslag, vilka sedan hedenhös tänktes ha spelat sina roller i nationella och protonationella sammanhang. Det handlar om etablerandet av en tankefigur om homogenitet, som underligt nog inte analyseras särskilt explicit i Baudous framställning.

Baudou argumenterar i sitt kapitel om arkeologin och politiken för å ena sidan en ideologiskt neutral arkeologi som verkade efter interna förutsättningar, å andra sidan en yttre politik som nyttjade denna »neutrala» vetenskap för olika syften. Dessa poler kunde förvisso ibland förenas inom en och samma individ – arkeologen som i sin studiekammare åstadkom normalvetenskap kunde på sin fritid nyttja sina vetenskapliga rön för politiska syften. Baudous poäng med detta är dock att den etiska aspekten därmed ligger inom samtidens civilrättsliga och politiska sfär och *inte* inom den vetenskapliga. Men att på detta vis söka fränkänna den arkeologiska vetenskapen en bekräftande koppling till samtidens politiska idéklimat känns enligt min mening inte särskilt övertygande. Den övergripande frågan gäller egentligen inte huruvida vissa arkeologer under 1930- och 40-talen var erkända nazister eller inte, frågan sträcker sig långt djupare och kronologiskt bredare än så. Det handlar om *hur* fornforskare egentligen har framställt detta med »folk», »stammar», »raser», eller »etniciteter»: vad är det egentligen centralmuseernas artefakter under 150 års tid har gjort anspråk på att illustrera?

Att »den etniska frågan» (f.ö. en terminologisk anakronism) och den nationella identiteten länge var en arkeologisk drivkraft framgår förvisso tydligt i Baudous redogörelse, men varför sägs så lite om arkeologins intima koppling till fysisk antropologi (och under lång tid rasforskning) i framställningen om disciplinens etablering som vetenskap?

Men nog nu av kritiska reflektioner. Att skriva ämneshistoria är inte lätt och på något vis måste författaren tillåtas driva narration och tolkningar efter valda premisser; om inte annat så anger kronologin en riktning för framställ-

ningen. I relation till tidigare disciplinhistoria som Ole Klindt-Jensens *A history of Scandinavian archaeology* (1975) eller Bruce G. Triggers *A History of Archaeological Thought* (1989, på svenska 1993) är Baudous skildringar på många ställen mer fördjupade och nyanserade. Han undviker dessutom att upprepa misstaget att framställa snart nog alla som ägnat sig något åt fornforskning och fornminnesvård som arkeologer. Måhända är det inga överraskningar som erbjuds, men att få så mycket sakkunskap och analys presenterad inom ett och samma verk är ett tidsbesparande privilegium. Syntetiseringen av forskningsläget mellan svenska, danska och finska fornforskare i en löpande framställning pekar förtjänstfullt på det nätverk av samarbeten (och konkurrens) som funnits bland arkeologer från 1800-talet och framåt. Baudou har gedigna kunskaper om fältet, vilka inte minst har hämtats från ett bearbetat primärmaterial: boken är i många stycken ett resultat av källstudier på ATA i Stockholm.

Efter en första genomläsning kommer Baudous översikt säkerligen att fylla rollen som uppslagsverk för många intresserade. Inte minst är det sista kapitlet om arkeologins expansion efter 1960 värdefullt som översikt – Baudou redovisar arkeologins tilltagande komplexitet. Det är tydligt att dagens forskning inte kan beskrivas som en vetenskap i singular; forskningsfältet karakteriseras snarast av ett antal, bitvis disparata, arkeologier.

Richard Pettersson

Inst. för kultur och medier/ Museologi

Umeå universitet

SE-901 87 Umeå

richard.pettersson@kultmed.umu.se

Aspects of Anglo-Scandinavian York. Red. R.A. Hall. The Archaeology of York, Anglo-Scandinavian York 8/4. Council for British Archaeology. York 2004. 535 s. ISBN 1-902771-42-7.

Under efterkrigstiden har arkeologin i de nord-europeiska städer och orter som kan dateras till vikingatiden vuxit fram till ett viktigt forskningsfält och givit mycket nytt vetande. Längre

rörde det sig om fältarbeten av större eller mindre omfattning, direktrapporteringar från dessa grävningar, symposierapporter med mera. Nu börjar resultaten komma fram i mer om- och sammanfattande publikationer. Man har valt lite olika vägar inom de olika projekten, men serier i form av monografier över olika fenomen på respektive plats tycks bli den vanligaste formen för denna redovisning.

Ralswiek: En monografiserie utgiven av Landesmuseum für Mecklenburg-Vorpommern i Schwerin, redigerad och även till stor del författad av Joachim Herrmann, den ansvarige utgrävaren under DDR-tiden.

Hedeby: en serie för de äldre grävningarna, Ausgrabungen in Haithabu, av vilken har utkommit tio volymer, och en serie Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu, som avser Kurt Schietzels grävningar, en serie som nu omfattar minst 34 volymer.

Ribe: en serie större monografier över Mogens Bencards grävningar på 1970-talet och spridda uppsatser för de senare grävningarna ledda av Stig Jensen och senare Claus Feveile. Nyligen har också två sammanfattande volymer om 80- och 90-talens utgrävningar, Ribe Studier 1:1-2, utkommit.

Kaupang: en monografiserie för Charlotte Blindheims grävningar på 1950-talet och en under arbete varande serie för Dagfinn Skres undersökningar 1999-2004.

York: ett stort upplagt rapportverk i flera format kring all arkeologi i York från romersk tid till högmedeltiden, vari ingår en mängd volymer om Richard Halls utgrävningar i slutet av 1970-talet vid Coppergate respektive tidigare och senare utgrävningar av anglo-skandinaviska lager i staden.

Dublin: en monografiserie i stort format, där hittills ett antal volymer rörande specialproblem har kommit ut.

Till denna mängd publikationer kan också läggas serien Birka I-V, utgiven av KVHAA för Hjalmar Stolpes utgrävningar på 1870-talet, samt Birka Studies, hittills med åtta volymer utgivna och flera under arbete, för grävningarna 1990-95.

Förberedelser är också igång och i vissa fall är enstaka volymer publicerade för en lång rad andra platser som Staraja Ladoga, Gorodisce,

Pskov, Truso, Budzistovo, Wolin, Menzlin, Groß Strömkendorf, Oldenburg/Stargard i Holstein, Dorestad samt de gotländska specialorterna längs öns kuster med Paviken och Fröjel i spetsen. Till dem kan läggas en lång rad publikationer, utgivna eller väntade, rörande de städer som avlöste den första vikingatida vägen: Novgorod, Sigtuna, Visby, Åhus, Lund, Lübeck, Schleswig, Århus, Gamlebyen i Oslo, Bergen, Trondheim, Kolobrzeg/Kolberg, Elblag med flera. Listan är naturligtvis inte fullständig.

Detta rikhaltiga material är den omfattande framtida grunden för forskningen kring det äldsta stadsväsendet i Nordeuropa och förståelsen av dess uppkomst och funktion. Bilden av stadstopografin, handeln, hantverket och relationerna mellan stad och omland respektive de internationella kontakterna har genom alla dessa arbeten starkt förändrats under de senaste årtiondena. Den ensidiga bilden av en första omgång *vicus*-orter uppbyggda efter år 800 längs en föreslagen handelsväg mellan frankerriket i väster och kalifatet respektive Bysans i öster har allt mer fragmentiserats och fått ge vika för en mer mångfasetterad bild med en helt annan kronologi än den tidigare förväntade. I stället framträder ett väl utbyggt handelsnätverk med en omfattande råvaru- och hantverksproduktion som spreds mellan alla tidens stadssamhällen. Var och en av dessa orter förmedlade regionens produkter utåt respektive det införda handelsgodset inåt till sina respektive omland. Denna omfattande process börjar redan under 700-talet, och drivkrafterna låg med all sannolikhet i Frankerriket, Västroms arvtagare, och dess islamska grannriken runt Medelhavet, med speciellt fokus på det västliga kalifatet i Spanien.

Bakgrunden var av allt att döma behovet av råvaror, halvfabrikat och slavar (se M. McCormicks stora arbete från 2002, *Origins of the European Economy*, anmäld i *Fornvännen* 2004, s. 235–236). Det var då inte bara fråga om en förmedling av prestigevaror utan också om produkter för dagligt bruk i hushåll och verkstäder, alltså handel. I denna äldsta fas var Nordsjö- och Östersjöområdenas löst organiserade utkantsamhällen leverantörer av de eftersökta varorna. Med ökande samhällsintegration och förbättrade kommunikationer försköts dessa råvarupro-

ducerande randzoner under medeltiden och nyare tid allt längre bort från de centrala europeiska rikena.

Att nå fram till kunskap om de många processer som avspeglas i denna utveckling kan synas svårt. Innovativa utgrävnings- och analystekniker har varit viktiga beståndsdelar i detta arbete, och i stor utsträckning har undersökningarna i York sedan 1970-talet varit pådrivande. I anslutning till det välorganiserade fältarbetet vid Coppergate inrättades på ett tidigt stadium en särskild enhet för miljöstudier i York, kraftigt understödd av English Heritage. Dess analysmetoder har varit normgivande för de flesta av oss andra. På samma sätt har de dendrokronologiska analyserna i Novgorod, Staraja Ladoga och framför allt Hedeby varit grundläggande för mycket av det kronologiska arbetet vid alla dessa undersökningar. Arkeologiska Forskningslaboratoriet i Stockholm bidrar i detta sammanhang med metodutveckling för olika typer av föremålsanalys. Bilden kan kompletteras med keramiklaboratorier i Lund och Lincoln och ett betydelsefullt isotoplaboratorium i Cambridge.

Det har kanske inte alltid varit möjligt eller ens funnits förutsättningar för att tillämpa hela denna metodik fullt ut på alla platser, men det metodutvecklande arbetet har ändå starkt bidragit till dagens höjda kunskapsnivå. Det är därför intressant att se den år 2004 utkomna volymen *Archaeology of York* 8/4, där projektledaren och huvudredaktören Richard Hall tillsammans med några av medarbetarna sammanfattar resultaten av undersökningarna vid Coppergate och andra anglo-skandinaviska fyndplatser i York. De visar också på vägar framåt för nya frågeställningar och undersökningar när det gäller Yorks historia och det inflytande de vikingatida skandinaverna kan ha haft där. Det framgår tydligt att organisationsgraden och kontaktnätet gentemot omvärlden varit mycket mer omfattande och djupgående än vad vulgäruppfattningen om vikingatidens förhållanden skulle kunna medge. Både Halls egna avsnitt och Mark Blackburns djupgående analys av myntningen i York koncentrerar sig på detta mer historiskt inriktade fält, medan Ailsa Mainmans och Nicola Rogers avsnitt om det ekonomiska livet i York tar fram andra aspekter.

Särskilt viktiga är T.P. O'Connors sammanfattande analys av benfynden samt Allan Halls och Harry Kenwards motsvarande kring makro- och mikrofossil i kulturlagren. Vad man har gjort och vad man skulle kunna göra i framtiden med sådana metoder framhålls på ett förtjänstfullt sätt. Det är bara att hoppas att denna metodiska kunskap och färdighet får fullt genomslag i arbetet med de många övriga undersökningsplatserna runt Europa.

Med andra ord: alla som sysslar med stadsarkeologi har mycket att hämta i den nu aktuella volymen. Skaffa den och läs!

Björn Ambrosiani

Birkaprojektet
Riksantikvarieämbetet
Box 5405
SE-114 84 Stockholm
birkproj@raa.se

Julia Katharina Koch, *Hochdorf VI. Der Wagen und das Pferdegeschirr aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdingen-Hochdorf (Kr. Ludwigsburg)*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 89. Landesamt für Denkmalpflege, Regierungspräsidium Stuttgart. Konrad Theiss Verlag, Stuttgart 2006. 360 S., 237 Abb., 23 Taf. ISBN 3-8062-1987-7.

Praktgraven från Eberdingen-Hochdorf har en särställning bland anläggningar från Hallstattid genom sitt rika material med representation av viktiga fyndgrupper. Med rätta har framhållits att graven tack vare gynnsamma faktorer blivit en viktig »Grundstein der jüngeren Forschung zur frühen Eisenzeit». Fyndmaterialet är en helhet och välbevarat utan störningar av gravplundring, bevaringsförhållandena för det organiska materialet har varit goda och utgrävningen liksom den omfattande konserveringen har kunnat utföras av specialister med tillämpning av moderna metoder.

Det är första gången man fått tillfälle att ta fram en orörd centralgrav från 500- eller 400-talen f.Kr. Man har velat utnyttja dessa förutsättningar maximalt och har därför lagt upp en serie djupgående publikationer. Därtill hör två inledande delar (I-II) som behandlar miljön och

den neolitiska bebyggelsen på platsen. De följande delarna (III-V) med analys av fyndmaterialet har anmälts av undertecknad i *Fornvännen* 94 (1999), 95 (2000) och 98 (2003). Och nu har alltså turen kommit till del VI, som behandlar vagnen och hästutstyrelsen. Det framgår att ytterligare delar är att vänta, såsom två om guldfyndet och den praktfulla bronssoffan på vilken den döde vilade, och dessutom skrifter om gravhögen och övriga gravar i komplexet.

Doktorandseminariet i arkeologi vid Lunds universitet hade under sin forskningsresa 1980 turen att få se de nya gravfynden på konserveringsanstalten vid Landesmuseum i Stuttgart och ta del av de problem som var aktuella i arbetet.

I del VI behandlas inledningsvis forskningshistorien, dels rörande graven med vagnen, dels rörande hästutrustningen. En god grund för analysen av vagnen är Ch.F.E. Pares arbeten från 1990-talet, bl.a. hans avhandling från 1992. Man bör också nämna F.E. Barths uppsatser från slutet av 1980-talet och från 1990-talet. Av grundläggande bidrag om hästutrustningen förtjänar Georg Kossacks arbeten särskilt att nämnas.

Boken innehåller i övrigt en systematisk genomgång av fynden och deras bakgrund i den västra Hallstattkretsen under tidiga järnåldern, rekonstruktioner av föremålen samt en diskussion av ritualen vid nedläggelsen. Som hjälp finns därvid ett ytterst värdefullt avsnitt med förklaringar av begreppsapparaten för olika föremål, illustrerat med teckningar. Ett särskilt avsnitt behandlar dateringen.

Ett grundläggande kapitel behandlar utgrävningen av kammaren och fyndens läge och tillstånd. Vagnen togs upp i sju gipspaket för att sedan röntgas och friläggas på konserveringsanstalten. Läget för olika delar dokumenterades i skala 1:1 och dessutom med fotografier. Vagnen är med sina 4,6 x 4,6 x 1 m en av de största i den västra Hallstattkretsen.

Gravkammaren var tillräckligt stor för en uppställning av vagnen i sin helhet med tillhörande tistelstäng, längd 1,66 m. Vagnen var den största gravgåvan, uppställd längs kammarens östra sida. På den fanns två staplar med bronskålar, oket, hästutrustningen med tillhörande läderrester, slaktredskap med bl.a. en yxa, och dessutom textilier som legat i botten och

som omslag. Vagnen var sammanpressad och några föremål hade förskjutits. Beklädnaden med bronsbleck, nitlar och beslag var starkt skadad men allt studerades i detalj, dokumenterades och framställdes på detaljplaner i skala 1:10. Till bronsbeklädnaden hörde halvklotformade prydnadsnitlar i två storlekar. Dessa iakttagelser möjliggjorde en rekonstruktion som kan betraktas som tämligen tillförlitlig. Ordningen för nedläggningen kunde också i stort sett följas. Hela vagnen med sitt innehåll var insvept i tyg.

Utrustningen för två hästar med metallbeslag och läderrester var ett betydelsefullt komplex. Bland metalldelarna märks större och mindre runda prydnadsplattor, *Phaleren*. En kedjefördelare är prydd med korall, vilket är unikt. Översiktliga scheman för utrustningen, för oket av lönn, längd 1,1 m, och andra detaljrika komplex har sammanställts och redovisas dessutom på detaljplaner i skala 1:3.

Ett stort arbete var restaureringen av de enskilda delarna: vagnen med sina fyra hjul och tistelstång, oket och dragmekanismen som även omfattade den detaljrika hästutrustningen. Detta redovisas i ett särskilt kapitel. Vagnen jämföres med och placeras in i Pares typologi. Ett svårtolkat parti är de undre delarna av vagnen som har med dragmekanismen att göra. De detaljerade studierna av resterna ger emellertid förutsättningar för det parti som behandlar den slutgiltiga restaureringen och slutsatser om fordonets funktion.

Utom dessa kapitel med analysbilder av fynden i graven tar boken upp ett mycket stort jämförelsematerial från Hallstattkulturen. I ett stort kapitel granskas litteraturen och analyseras parallellmaterialet med utgångspunkt från de nya fynden. Detta blir en presentation och kritisk genomgång av motsvarande material inom Hallstattkulturen och därmed av denna kulturs fyndmaterial i sin helhet. Det utmynnar i ett kapitel där vagnens och hästutrustningens utveckling i den västra Hallstattkretsen behandlas ingående. Resultatet bygger alltså på ett väldigt jämförelsematerial. De kulturhistoriska slutsatserna är fylliga och av stort och bestående värde för bedömning av den tidiga järnåldern i Europa. För att riktigt kunna bedöma seldon och övrig hästutrustning har man i ett särskilt avsnitt

behandlat Hallstattidens hästar. Deras anatomi har gett värdefulla synpunkter för analysen av utrustningen.

Framställningen avslutas med ett kapitel som behandlar ritualen vid begravningen. Eftersom gravfynden var så välbevarade var det möjligt att studera den noga. Man har med tämligen stor säkerhet kunnat se vilka föremål som lagts ned på vagnen och i vilken ordning detta skett. Det framhålles att den döde i många andra gravar från samma kulturkomplex har lagts på vagnen med huvudet i färdriktningen medan han här vilade på en praktfull soffa. Vagnen har i denna grav andra uppgifter. Tre grupper av föremål har lagts ned, nämligen hästutstyrsel, slaktredskap och servis. I sådana fall där den döde ligger på vagnen ligger hästutrustningen utanför. Det är svårt att belägga fasta regler hos ordningen för begravningarna, men det förefaller som om den döde placerats på vagnen i tidigare skeden av Hallstattid. En genomgång av tillgängligt gravmaterial talar dock för stor variation i anordningen i övrigt. Det innebär vissa speciella förhållanden för gravritualen vid Hochdorf, en praktgrav som torde motivera avvikelser.

Framställningen upptar även en omfattande katalog försedd med en del analysbilder. Där ingår inte bara de nya fynden utan även förteckningar över jämförelsematerialet, ett tidigare nämnt avsnitt med förklaringar av de använda termerna, en förteckning över den omfattande litteraturen samt bildförteckningar. De stora planerna i bestämda skalor tar stort utrymme och har infogats i boken genom viking.

Liksom tidigare band erbjuder även detta, det sjätte, en omfattande och djupgående analys av det valda materialet. Man ser fram mot kommande delar och den helhet som blir resultatet av alla bearbetningar av graven från Eberdingen-Hochdorf. Det är ett i sitt slag unikt material som är oundgängligt för alla forskare inom området.

Berta Stjernquist

Institutionen för arkeologi och antikens historia
Lunds universitet
Sandgatan 1
SE-223 50 Lund

John Ljungkvist, *En hiar atti rikR. Om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder*. Aun 34. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet, 2006. 238 s. ISBN 91-628-6756-3.

I de siste par tiår har eliter stått i fokus for mye jernalderforskning i Skandinavia. Elitens graver, boplasser, haller, følger, jordegods, sentralplasser, skip, gavebytte, handel, ritualer, religion og mentalitet er utforsket med utgangspunkt både i enkeltlokaliteter og regionale oversikter, gjennom arkeologisk materiale, stedsnavn og litterære kilder. Og langt klokere har vi blitt av alt dette.

Mens mange for noen år siden var tilfreds dersom de kunne sette en ny prikk på kartet over Nordens elitemiljøer og sentralplasser, er det i dag en klar tendens til å søke mer *fordypet* innsikt i elitens mange sider. Gode eksempler på dette er avhandlingene til Neil Price (*The Viking Way*, 2002), Frode Iversen (*Eiendom, makt og statsdannelse*, 2004), Ingrid Gustin (*Mellan gåva och marknad*, 2004), Bengt Söderberg (*Aristokratisk rum och gränsöverskridande*, 2005), Søren Sindbæk (*Ruter og rutinisering*, 2005), og i artikkelsamlinger fra det store *Vägar till Midgård*-prosjektet i Lund.

Men vi trenger mer! Det var derfor med en viss forhåpning jeg startet lesningen av John Ljungkvists avhandling. Tittelens ord *struktur* og *økonomi* gir løfter om at her skal ikke bare elitens ytringer identifiseres, det er noen dypere sammenhenger som skal undersøkes.

Ljungkvists undersøkelse omfatter Uppsala-området, som er definert som tolv sogn omkring Uppsala. Dette er hans primære studieområde, der han bl.a. har gått gjennom samtlige gravfunn og registrerte fornlevninger. Tre av de seks elitemiljøer som han studerer særlig inngående ligger her, de resterende i det øvrige Mälaramrådet.

Ljungkvist identifiserer eliten særlig gjennom å undersøke grad av rikdom i deres gravgods, men også ved å påvise haller og håndverksspor på deres boplasser, og gjennom å kartlegge storhauger, stedsnavn og rike depoter. Han studerer så elitens steder nærmere gjennom å undersøke gravenes og boplassenes eiendommessige og bosetningsmessige kontekst.

De forskjellige undersøkelsene fører til flere interessante delresultater. I analysene av gravskikk og kronologi er særlig Gamla Uppsala og Valsgårde viktige (s. 133–155). Her påviser han en kompleks gravskikk i elitemiljøene, og tendenser til stabilitet i gravskikken på hvert gravfelt, formodentlig innenfor hver familie.

Blant de seks spesialstuderte elitemiljøene må særlig analysen av Vendel nevnes (s. 65–69). Her setter Ljungkvist frem en interessant oppfatning om de ulike gravfeltenes tilknytning til familier, gårder og landsby. Han åpner også for at eliten kan ha vært mobil, og i dette finner han forklaringen på at noen elitemiljøer, som Helgö (s. 59–65), ikke har graver som tilsvarende boplassfunnenes rikdom. Han mener at eliten har hatt ulikt forhold til sine steder, og kanskje ikke hatt fast tilhold på alle.

Like tillitsvekkende er ikke den bosetningsmessige analysen av Gamla Uppsala. Her foreligger et enormt materiale, både arkeologisk og skriftlig. De siste årene har det særlig kommet frem et stort boplassmateriale med omfattende spor etter håndverk fra 700- til 900-tallet over et meget stort område. Dette tolkes slik (s. 56): »Sammanfattningsvis får man genom undersökningarna en bild av ett antal bebyggelseområden som mer eller mindre verkar vara sammanbundna. Det har uppenbarligen funnits flera grupper av samtida gårdar i Gamla Uppsala.»

Men hvorfor tolker han dette som spor etter gårder – det finnes jo knapt spor etter gårdshus? Er det ikke langt mer rimelig å tolke disse håndverkssporene i lys av de skriftlige kildene som forteller om det årlige markedet distingen, som fantes i 1296, og som ut fra navnet å dømme har et førkristent opphav? Trekvart århundre tidligere skrev Snorri at det i hedensk tid var marked og ting i Uppsala, og at det der ble holdt disablót i disarsalr i forbindelse med markedet og tinget. Selvsagt er disse skriftlige kildene sene og usikre, men kombinert med de arkeologiske levningene bør de her tillegges en viss vekt.

I det hele fremstår Ljungkvists vurderinger av Gamla Uppsala som ubalansert. I sin vurdering av stedets tilknytning til eliten (s. 58–59, 79–88), vektlegger han ikke de to plataene fra perioden, hvorav det ene har hatt en stor hallbygning, trolig bygget på 700-tallet. De skrift-

lige kildene nevnes heller ikke. Det er mangelen på elitegraver etter ca 600 som får danne grunnlaget for vurderingen av Gamla Uppsalas tilknytning til eliten.

Er det Ljungkvists premisser som hindrer ham i en balansert vurdering av Gamla Uppsala? Det synes ikke å være en tilstrekkelig forklaring, for premissene åpner saktens for at slike steder kunne finnes. Så hvorfor? Annet enn en spekulasjon kan det ikke bli, men jeg sitter med inntrykket av at Ljungkvist har hatt en agenda som går ut på å vise at Gamla Uppsala ikke var et så viktig sted som det har vært vanlig å anta, og at det finnes mange andre steder i nærheten som er minst like interessante. Kanskje føyer han seg inn i en utbredt trend – reaksjonen mot 1800- og 1900-tallets nasjonalistisk pregede forskning som gjorde enkelte funn og steder til ikoner – i Norge f.eks. vikingskipene og Borrehaugene. Ikonstatus er et reelt problem for forskningen om disse funnene og stedene. Men slik jeg ser det ligger veien videre ikke i å *nedgjøre* dem, slik det synes som om Ljungkvist gjør, men i å *frigjøre* dem fra deres ikonstatus og gjøre seg i stand til å undersøke, tolke og presentere dem uavhengig av den nasjonalistiske saus de tidligere har vært servert med.

I hvilken grad oppfyller avhandlingen sin ambisjon om å avdekke nye og dyptliggende mønstre? Alle Ljungkvists materialtyper, kriterier og metodiske grep er velkjente i studier av eliter, og det området han tar for seg er trolig det grundigst undersøkte i Skandinavias jernalderarkeologi. Hans forhåpning om å oppnå nye innsikter synes å ha ligget i at omfanget av det empiriske arbeidet og sammenstillingen av de ulike slags analyseresultater skulle avsløre noen mønstre som ikke tidligere var oppdaget. Skjer så det?

Vel – nei. Om *økonomien* konkluderer han at eliten har vært store jordeiere, men han finner ikke å kunne si noe nærmere om saken (s. 182–183). Om *strukturer* skriver han at hans hensikt opprinnelig var å finne frem til sentralplasser i området. Dette ble vanskelig fordi landskapet ikke lar seg inndele i naturlige bygder, og fordi »[d]e elit- eller centralplatsindikerande lämningarna blir då *allt för många*, dvs. omöjliga att separera från varandra med källkritiskt godtagbara argument» (s. 183). Det må vel kalles en

ganske overraskende vurdering. Er ikke rikdom av kildetyper noe vi arkeologer som oftest savner?

På grunn av de mange og sprikende indiksjoner forkaster Ljungkvist sentralplassmodellen, og setter i stedet frem godsmodellen, som han definerer som »...en social och ekonomisk sammanslutning av gårdar/familjer/hushåll med en central elitfamilj» (s. 184), og han fortsetter: »Jag föreställer mig att dessa sammanslutningar kan rymmas inom ett stort spektrum som spänner från en lägre elit/lågaristokrati på en eller ett par gårdar till en högre elit med inflytande över en betydligt större krets människor knutna till en rad >huvudgårdar>.»

Innenfor dens to sentrale temaer, økonomi og struktur, ender dermed avhandlingen der hvor den begynte. For dette er ganske presis det samme som beskrives i de generelle innledende kapitler (s. 88–89, 107–124). Det er vanskelig å se at Ljungkvists omfattende empiriske undersøkelser har flyttet forståelsen innenfor avhandlingens to hovedtemaer.

Ljungkvist oppnår dog som nevnt flere interessante delinnsikter. Særlig imponeres man av omfanget av hans gravstudier, og disse må ha gitt mange resultater som ikke gjengis i avhandlingen. Sin syntetiserende ambisjon har han imidlertid verken hatt nok analytisk kontroll eller tilstrekkelig kompleksitet i problematiseringen til å realisere. Man kunne ønske at han hadde fått hjelp til å konsentrere sitt avhandlingsarbeid om det som åpenbart er hans styrke – gravarkeologien, der han har fått frem resultater av større interesse, soliditet og gehalt. Det blir et ønske for fremtiden.

Dagfinn Skre

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier

Universitetet i Oslo

Postboks 1008, Blindern

NO-0315 Oslo

dagfinn.skre@iakh.uio.no

Boringholm. En østjysk træborg fra 1300-årene. Red. Jan Kock & Else Roesdahl. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 53. Højbjerg 2005. 378 s. ISBN 87-88415-36-8.

I perioden 1905–16 gennemførte Danmarks Nationalmuseum en række udgravningskampagner på Boringholm i Østjylland. Der blev ved disse udgravninger fremdraget et enormt genstandsmateriale, dokumentationen holdt en meget høj standard og en publikation ville have været den indlysende fortsættelse af arbejdet.

I de 100 år der er gået siden Chr. Axel Jensen udgravede træborgen, har de fundne genstande haft et nærmest mytologisk rygte. Man har talt med ærefrygt om genstandene fra Boringholm, måske uden overhovedet at vide hvor i landet fundet var gjort. De fleste fund lå i magasiner på Nationalmuseet i København, med undtagelse af en række genstande, der i mange år har været udstillet sammested, uden nærmere forklaring.

Den forklaring er nu udkommet i bogform. Her fremlægges for første gang en samlet beretning og katalog over udgravningerne på Boringholm. Det er et prægtigt værk med mange illustrationer, heraf mange originale tegninger og fotografier fra udgravningerne. Opsætning vidner om en sikker grafisk sans, der har sikret en overskuelig og læsbar tekst. Bogen er resultatet af et dusin forfatteres anstrengelser.

Målet har tydeligvis været, at fremlægge det i dobbelt forstand fremgravne kildemateriale. Fremgravet både af jorden og af Nationalmuseets magasiner og arkiver, hvilket nok ikke har været nogen let overskuelig opgave. Heldigvis har kombinationen af dygtige forskere og ivrige studenter under ledelse af et par erfarne redaktører vist sig ganske frugtbar.

Og det er virkelig spændende sager vi møder hér: Danmarks ældste knaphul og dertil alverdens køkkentøj, bygningstømmer, kander, tekstiler, værktøj, rideudstyr, våben og vognde. Blandt de mere kuriøse fund kan nævnes et træben; handsker og vanter; sædet til en potestol; en lille stob eller flaske af bly; forskelligt legetøj, samt en trægenstand, der tolkes som en brolægger-jomfru.

Oplysningen om, at de ellers så velkendte rustnings-armskinner fra Boringholm oprinde-

lig har været fortinnede kom som lidt af en overraskelse for denne anmelder. Man har lov at forestille sig, at fortinningen har været en snusfornuftig jysk løsning på de kedelige rustproblemer der kan opstå i et nordisk kystklima. Og så kan tin jo blive rigtig fint, hvis man polerer det op!

Hvis forfatterens mål har været, at give læseren den bedst mulige fornemmelse for materialet, uden rent faktisk at sidde med genstande og udgravningsberetning mellem hænderne, er det lykkedes helt efter hensigten.

Der bliver ikke plads til mange teoretiske overvejelser i bogen, men det er så sandelig heller ikke meningen indenfor denne genre! Her er vi på solid empirisk grund så det kan mærkes. Teori-arkæologer vil lede forgæves efter lange, udviklede, esoteriske redegørelser – og tak for det!

Det bliver dog til nogen refleksion, f.eks. i kapitel 8 under redegørelsen for inddelingen af genstandsmaterialet (s. 101–102). Her begrundes den valgte systematisering efter genstandenes funktioner og ikke efter deres materialer, samtidig med at svaghederne ved denne tilgang diskuteres. Metoden kræver naturligvis, at genstandene kan identificeres korrekt, så i tvivlstilfælde er alternative identifikationer anført, ligesom en gruppe ikke identificerede genstande har fået plads sidst i kapitlet. Det anføres endvidere, at andre dateringer, der hviler på Chr. Axel Jensens ældre datering af Boringholm, skal anvendes kritisk for at undgå ringslutninger.

I kapitel 16 diskuteres Boringholms funktion og sociale placering og det er vanskeligt at være uenig i de ret generelle konklusioner. Det er svært at forestille sig en borg uden våbenføre mænd og en vis berøring med adelige sfærer. Man bør huske, at en stor del af fundene sikkert er tilført i forbindelse med byggemodningen af borgbanken. De må derfor være ældre end borgens funktionsperiode, og denne »forurening» underminerer samtidig enhver entydig konklusion om borgens »sociale placering».

En del af problemet har naturligvis sin oprindelse i udgraverens svigtende forståelse for lagfølgernes betydning, men netop derfor kunne man, hvad angår skævvridning af materialet og fejkilder i tolkningen, ønske sig en lidt mere kritisk diskussion af resultaterne.

Udover en samlet bearbejdning af fundene, fremlægges også nye og interessante resultater. Et tidligere forsøg på dendrokronologisk datering af syv stykker træ foretaget i 1974 var resultatløs. I forbindelse med forarbejdet til bogen, blev der derfor i 1999 og 2000 optaget i alt 28 nye træprøver fra anlægget. Sammen med tømmer optaget ved den oprindelige udgravning gav dette i alt 34 stykker datérbart egetræ og en overraskende nydatering af anlægget.

Chr. Axel Jensen daterede selv anlægget til 1320'erne eller 30'erne ud fra skriftlige kilder, men de nye dendrokronologiske undersøgelser daterer anlæggets opførelse til årene 1368–71, med en større udvidelse i 1380. Netop i 1368 blev Kongen, Valdemar Atterdag, drevet på flugt af en opstand og de holstenske og jyske oprørere beherskede stort set Jylland de følgende fire år, med undtagelse af nogle store kongelige borge. Bogen giver ikke svar på hvem der byggede Boringholm, men man har lov til at gætte på begge parter.

Er man i tvivl om hvor i landet Boringholm ligger, kan man lede længe efter et kort, der viser placeringen. Det kan afsløres, at kortet findes, men første på side 280 under en diskussion af andre danske borganlæg og det er lige sent nok, kunne man sige. Den internationale læser er noget bedre stædt. I det omfattende engelske resumé optræder et tilsvarende Danmarkskort som noget af det første.

I det hele taget er også bogens engelske del rigtig god. Det drejer sig i hovedsagen om en oversættelse af indholdsfortegnelsen og sammenfatningen (kapitel 1), men også listen på side 102–103 over de fundne genstandsgrupper er oversat. Finder den anglofone læser en spændende genstand, f.eks. en »jomfru» på side 168, kan han/hun ved et enkelt opslag straks forsikre sig om, at der er tale om en »beetle».

Samme ordliste findes endvidere på side 358–359, men denne gang alfabetiseret efter de engelske ord. Leder man altså efter et »wooden leg», vil man konstatere, at der faktisk er fundet et »træben» og at tegning og beskrivelse findes på siderne 137 og 139.

Denne dobbelte indgang til materialet gør bogen overskuelig og anvendelig, selv for læsere med ringe kendskab til dansk. Kun hvis bogen havde været skrevet helt på engelsk, kunne den

være mere anvendelig for udlandet, men det er nok et urimeligt krav at stille til en så omfattende publikation, der bygger på dansksprogede tekster og afhandlinger.

Det er en stor mundfuld, der her fremlægges og man kunne derfor forvente adskillige fejl og mangler i bogen. Stavefejl er der vistnok ingen af. Det kan virke lidt forvirrende, at man har nummereret noterne forfra i hvert kapitel, men den slags er absolut en smagssag, og systemet er konsekvent gennemført.

Kun én lille smutter er det blevet til: på fig. 8.20 er seks skår af rødbrændt, indvendigt glaseret lertøj tilsyneladende gledet ud, så figuren kun viser et randskår af en rødbrændt ovnkakkel. Arbejdets størrelse taget i betragtning er dette en helt ubetydelig detalje.

Redaktørerne har i høj grad ladet bogen illustrere med nyoptagede fotografier og en del nye genstandstegninger. Det er derfor ærgeligt, at der er så mange sort-hvide illustrationer og så få farvegengivelser. Jeg tænker her især på nr 517, skårene af en kande fra Saintonge, der i teksten omtales som hvidbrændt og glaseret i lyslilla, lilla/brune og grønne farver. Det sort-hvide fotografi i fig. 8.23 yder ikke farverne på disse skår megen ære. Finere genstande og keramik, især af den mere farverige slags, står sig nu en gang bedst ved en verbal beskrivelse sammen med et farvefoto. Priserne for enkelt- og flerfarvetryk ligger i dag så tæt på hinanden, at valget ikke med rimelighed kan begrundes i økonomien.

Med sine udgravninger af Boringholm udførte Chr. Axel Jensen et overset pionerarbejde indenfor dansk middelalderarkæologi. Ikke mindst i sit samarbejde med naturvidenskaberne og i sine stratigrafiske overvejelser var han forud for sin tid. Efter godt 100 år i magasiner og arkiver opnår materialet i denne bog endelig den publikation som både Boringholm, middelalderarkæologien og Chr. Axel Jensen har fortjent.

Henrik Karll

Afdeling for Middelalder- og Renæssancearkæologi

Moesgård

DK-8270 Højbjerg

Danmark

henrik.karll@gmail.com

Die Prussia-Sammlung. Der Bestand der Sammlung im Museum für Geschichte und Kunst in Kaliningrad. P. Adling, C. von Carnap-Bornheim, T. Ibsen & A. Valujev (red.). Schleswig 2005. 112 s. ISBN 3-89757-307-5.

Det är nu mer än 60 år sedan andra världskriget slutade. Den bok som nu anmäls har i högsta grad att göra med den förvirrade situation som då rådde i södra Östersjöområdet. Den som vill bättra på sin bakgrundskunskap om den tiden rekommenderar jag att läsa Niclas Sannertegs *Stalins hämnd. Röda armén i Tyskland 1944–1945* (2001). Här skildras med stor inlevelse de fruktansvärda slutstriderna mellan tyskar och ryssar i Ostpreussen, den östligaste delen av det gamla Tyska Riket, med den starkt befästa provinshuvudstaden Königsberg som huvudscen.

I Königsberg fanns ett berömt universitet. Av dess många ryktbara lärare är Immanuel Kant den mest bekante. Där fanns också ett kungligt slott (sedermera demolerat, sannolikt på direkt order av Stalin). Här var det Ostpreussiska provinsialmuseet inrymt. I dagligt tal kallades det »Die Prussia Sammlung». Den namngivande samlingen, museets största attraktion, hade på privat initiativ börjat byggas upp på 1840-talet. På knappt 100 år hade den genom intensiv grävningsverksamhet av flitiga och kunniga arkeologer och genom införlivandet av andra kollektioner utvecklats till en av Europas mera betydande arkeologiska samlingar. Särskilt stort värde hade den för Östersjöområdets förhistoria. Antalet »Exponate» var ca 400 000. Huvudparten dokumenterade vad som i dag är Kaliningradområdets och nordöstra Polens arkeologi. Här kunde man bl.a. studera de gamla pruzernas – områdets tidiga baltisk-slaviska innevänares – materiella kvarlåtenskap. Därtill också betydande germanska komplex från romersk järnålder och de för förbindelserna med Skandinavien så betydelsefulla fynden från den stora vikingabosättningen Kaup vid Wiskiauten, där bl.a. Birger Nerman gjort gravundersökningar. En annan svensk arkeolog som varit flitigt verksam i Königsberg var Nils Åberg som här redan på 1910-talet samlade material till sitt stora arbete om Ostpreussen under folkvandringstiden (se Synnöve Reisborgs meddelande om Åbergs

arkiv i *Fornvännen* 2002, s. 197–199). Bland ledande tyska arkeologer som verkat vid Prussia-samlingen skall här nämnas Otto Tischler, Adalbert Bezzenger, Max Ebert, Karl Engel, Peter la Baume och Herbert Jankuhn.

Krigsutgången medförde att Ostpreussens tyska befolkning fördrevs, provinsen styckades upp och delarna införlivades med vad som i dag är Ryssland, Polen och Litauen. Samtidigt omvandlades Königsberg till den intill början av 1990-talet hermetiskt avskärmade sovjetiska militärbasen Kaliningrad.

Den bok som nu anmäls skildrar ödet för en bricka i det stora politiska spelet, nämligen vad som hände med provinsialmuseet och Prussia-samlingen. Skeendet medförde en av andra världskrigets största museala katastrofer. Delvis var den självförvårdad eftersom naziregimen i det längsta vägrade att inse allvaret i den militära situationen och alltför sent började att evakuera samlingarna. I augusti 1944 förstördes alla äldre byggnader i Königsberg, däribland slottet, av de allierades bombflyg. Den välbevarade slottsrutinen sprängdes så sent som 1967.

Kriget förefaller ha resulterat i att samlingen med arkiv och katalog skingrats eller förintats i bombregnet, i den mån den inte försvunnit till Sovjet som krigsbyte eller rövats bort av plundrare. Längre trodde man att Prussiasamlingen totalförstörts men i boken får vi en inblick i dess verkliga öden.

Det är spännande läsning och ger en god utredning av händelseförloppet. Ett rikt men så att säga öststatsaktigt bildmaterial beledsagar texten. Fyra tyska och ryska arkeologer redogör i korta dubbelspråkiga (tyska och ryska) kapitel både för kunskapsläget då det gäller den ursprungliga samlingen och för det intensiva räddningsarbete som nu pågår med de rester man på olika håll påträffat av denna. Sådana förvaras för närvarande i ett museum i Charlottenburg i Berlin, i ett polskt, f.d. tyskt museum och som en särskild avdelning ägnad Prussiasamlingen i Kaliningrads museum för historia och konst. Sannolikt ruvar man också i Ryssland fortfarande på krigsbyte ur samlingen.

Vid krigets utbrott fördelade sig Prussiasamlingen på en skådesamling utställd på kungliga slottet i Königsberg, fyndmagasin på samma

plats samt en stor studiesamling som deponerats utanför slottet i Landesamt für Vorgeschichte.

Vi får veta att tyskarna 1943 evakuerade största delen av studiesamlingen västerut till en ort vid namn Carlshof, nu Karolewo i Polen. Därifrån sändes två järnvägsvagnar med fynd vidare västerut. Innehållet i den ena hamnade på en slottsvind nära staden Demmin i Vorpommern tillsammans med fyndarkiv, grävningrapporter och fotonegativsamling. Den andra vagnslasten kom dock aldrig fram dit. Dess slutförvaringsplats blev en av stadens frisersalonger där den brann upp i samband med en bombräd. Fynden på slottsvinden kom snart att stå allmänt tillgängliga för snabbare sedan slottet förvandlats till flyktingförläggning. I april 1946 räddades resterna (125 lådor med ca 50 000 fynd och 80 000 arkivalier) av en historieintresserad köpman. Denne gömde dem i sitt varulager. I augusti 1949 fördes materialet vidare till DDR-ärkeologernas högberg, Institut für Vor- und Frühgeschichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften i Östberlin, där det diskret förvarades fram till Tysklands återförening. 1992 överfördes det till Museum für Vor- und Frühgeschichte, Staatliche Museen zu Berlin – Stiftung Preussischer Kulturbesitz i Charlottenburg, där det för närvarande genomgår konservering och uppordning.

Större delen av den på slottet i Königsberg kvarblivna skådesamlingen och återstående delar av studiesamlingen packades i 34 lådor och gömdes i januari 1945 tillsammans med en del montrar med innehåll undan i bombsäkra valv i en av de äldre befästningarna i Königsbergs försvarsgördel (Fort Nr. III Quednau). Denna förhoppningsvis så säkra förvaringsplats förvandlades efter kriget till en synnerligen osäker gömma. I samband med tyskarnas kapitulation hade fortet nämligen övertagits av Röda armén och användes av denna som ammunitionsdépå – det blev alltså fortsatt svårtillgängligt utom för en viss inre krets och utvecklades till en tummelplats för allsköns märkliga skumraskfigurer som tullade på förrådet som sakta men säkert sippade ut på den svarta marknaden. Värsta förödelelsen skedde dock då fortet vid en filminspelning fick agera rysk befästning under rysk-japanska kriget. Då blev mycket av materialet

sönderslaget och hamnade i vallgraven, där spillror nu grävts fram av arkeologer. Andra delar av skåde- och studiesamlingarna murades in en av slottets flyglar där de blev kvar till krigsslutet.

1999 lämnade Röda armén fortet som därmed blev tillgängligt för Kaliningrads mycket aktiva skattsökare. Därigenom ökade utbudet av fornsaker på den svarta marknaden och snart kunde man i den tyska pressen läsa att viktiga delar av den försvunna Prussiasamlingen återfunnits. Detta ledde till en mobilisering av goda krafter både i Kaliningrad och Tyskland för att försöka rädda vad som räddas kunde.

Räddningsaktionen har rönt stor framgång genom ett imponerande tysk-ryskt samarbete: inte minst genom det personliga engagemang som tagits av Claus von Carnap-Bornheim, professor vid universitetet i Kiel och chef för det arkeologiska museet i Schleswig. Han fungerar som en mycket effektiv boutredare då det gäller den forna Prussiasamlingen. Finansiellt har stort stöd erhållits från privat håll genom Die Zeit-Stiftung, skapad av Ebelin och Gerd Bucerius. Arbetsresultatet kan nu fortlöpande studeras i den nya s.k. Prussiasamlingen i Kaliningradområdets museum för historia och konst. Denna institution har likt fågel Fenix ur sot och aska återskapats som ett ännu anspråkslöst embryo av tysk-ryskt samarbete, men med potential till att småningom bli en betydelsefull efterföljare till den gamla Prussiasamlingen. Härtill kommer det arbete som ägnas denna samling på museerna både i Charlottenburg och Schleswig. Jag lyckönskar dem och hoppas att vad som sannolikt ännu finns gömt i Ryssland snart också kommer att dyka upp.

Boken avslutas med en katalog på drygt 70 sidor lång illustrerad katalog som exemplifierar mångfalden och kvaliteten på det bevarande materialet.

Jan Peder Lamm

Martin Hansson, *Aristocratic Landscape. The Spatial Ideology of the Medieval Aristocracy*. Lund Studies in Historical Archaeology 2. Lund 2006. 223 pp. ISBN 91-22-02154-X.

Over the last two decades, designed landscapes – once regarded to be a novelty of the eighteenth century – have become a focus of detailed research by Medieval archaeologists. In this well-structured and accessible study in landscape archaeology, Martin Hansson provides a distinctive assessment of the aristocratic appropriation and manipulation of space in the Middle Ages. To this end, he builds upon his background in Swedish archaeology to produce a far-reaching study that demonstrates engagement with recent British and Continental studies of castles and manors in their landscape context. Through this comparative approach, Hansson argues that across Western Europe all levels of the aristocracy shared and adapted a similar “spatial ideology” inspired by a hierarchical Christian worldview and spread through social networks. This spatial ideology emerged during the later first millennium AD from prehistoric prototypes and served to constitute aristocratic identities and legitimise their relationships with other social groups throughout the Middle Ages.

Hansson begins with a useful review of concepts and approaches to Medieval society from the perspective of archaeology. He promotes a social and symbolic approach to the study of Medieval architecture and landscapes (chapters 1 and 2). The book subsequently provides a distinctive emphasis on the residences and landscapes associated with the lesser nobility. In doing so, the study avoids an exclusive focus on the designed landscapes associated with royalty and magnates. Hansson begins by exploring a case study in a region dominated by the lesser nobility (chapter 3). He explores the dispersed, relatively modest and often short-lived aristocratic residences of Småland based on his own primary archaeological and historical research. By way of comparison, the book moves on to consider the landscape of Launditch hundred, Norfolk, England, relying upon archaeological fieldwork conducted in the late 1970s by Peter Wade-Martins together with a more recent

study of Norfolk’s lordly landscapes by Robert Liddiard. Hansson identifies common themes in the aristocratic organisation of these two areas. He uses this as the basis for arguing that these themes formed common elements of the spatial ideology of the Medieval aristocracies of Scandinavia, England and Continental Europe.

The first of Hansson’s themes concerns the use of martial symbolism and architecture (chapter 4). The study summarises much of the recent historical and archaeological debates over the “military” as opposed to the “symbolic” interpretations of castles and their landscapes by British archaeologists, and helpfully extends the discussion to non-fortified residences. He also draws upon some useful Scandinavian comparanda including a commentary on the Medieval Danish castle of Glimmingehus in Scania and its deliberately archaic and militarily ineffective design.

A strength of Hansson’s book is how he complements this familiar discussion of martial architecture and space with a developed discussion of the important role of social memory and ancestors in the constitution of aristocratic identities (chapter 5). The study considers the appropriation and re-use of the Roman past in the location and architecture of Medieval aristocratic residences using select examples from Britain and the Continent. Hansson suggests that the appropriation of the past was sometimes an alternative strategy to fortification, serving to legitimise and display aristocratic status and identities. One could be critical of Hansson for not distinguishing clearly between the different ways in which the past can be mediated through aristocratic landscapes. These might include invention of the past through architecture, the re-use of abandoned and ruinous sites and monuments, and through the fame and prestige attributed to sites with long histories of continuous occupation. However, the book is to be commended for foregrounding an often under-investigated aspect of aristocratic power and identity in the later Middle Ages and one that could be pursued in more contextual detail in future research.

Hansson considers the varied uses of space to articulate social distance by the aristocracy including relationships with settlements and the internal arrangement of aristocratic dwellings

(chapter 6). The study then considers the overall ordering of the Medieval landscape by the aristocracy in which Continental and English examples dominate (chapter 7). Disappointingly, Hansson is unable to convincingly draw Scandinavian evidence fully into the argument. In part this seems to be a result of the difficult nature of the available data, but Hansson's study will hopefully provide the impetus for new forays into this important topic. A further point of comment is that the focus of chapters 6 and 7 is very much upon the act of designing and ordering landscapes, with no attention given to the impact of such arrangements on the socio-economic life of all social classes inhabiting them.

The role of religion in aristocratic designed landscapes is emphasised by considering the pivotal presence of chapels, churches and religious houses in relation to aristocratic residences (chapter 8). There is a useful discussion of the evolving relationship of hall and church in the 12th and 13th centuries and the interplay of symbolism between monastic and aristocratic space and architecture. A number of lacunae may be noted in the discussion. These include a lack of consideration of a range of other sites of aristocratic ritual and ceremony within the Medieval landscape, including hospitals, crosses, burial grounds, assembly places and sites of execution. These could all serve in different ways as expressions of aristocratic identities and authority through religious ceremony and ritual practice. Moreover, the wider attribution of religious symbolism to what appear at first glance to be socio-economic landscape features such as fields, lanes, boundaries and natural features are not taken into account. What is therefore lacking is a sense of how aristocratic ideals permeated the spatial *habitus* of all groups within Medieval society through the realm of religious worship and ritual.

The final theme in the book concerns the relationship between the ordering of the Medieval landscape, the rise of individualism and aspirations to aristocratic identity. From his Småland case study, Hansson is able to argue that many aristocratic sites can represent short-lived aspirations upon lordly identities by wealthy farmers, as much as simply reflections of achieved and secure social positions. Extending this

argument, he looks at moated sites as indicating the "agency" of individuals utilising and manipulating the code of aristocratic spatial ideology. Perhaps this is the most important argument in the book, showing how a great deal can be learned by looking at the lesser nobility and their diverse aspirations and strategies for social aggrandisement. Because of the breadth of Hansson's study, it is also simultaneously the least developed aspect of the book and more contextual studies need to build on the argument Hansson sets out.

The book is certainly successful in meeting its objectives. Inevitably, given its broad coverage, there remain important subjects that require consideration before Hansson's thesis for a coherent Medieval aristocratic spatial ideology can be sustained. Limited attention is paid to the precise origin of this spatial ideology in the Early Medieval period, or to its evolution beyond the Middle Ages into the Early Modern period. Although the book is distinctive in its focus on the lesser nobility, its lack of discussion of bishop's and royal residences is notable. Also lacking is any deliberation of urban contexts where the Medieval aristocracy were key agents in the manipulation of social space. Hansson shows how the spatial ideology was adaptable to very different topographical scenarios, but not how these environments created both different constraints and potentials upon its materialisation. Similarly he is unable to fully explore how different socio-economic contexts influenced the spatial ideology he has identified.

One important theoretical and methodological weakness of the study is a failure to adequately compare and contrast British, Scandinavian and Continental traditions in Medieval landscape archaeology. Not only does the quality of data vary between regions, but the kinds of landscape archaeology being conducted also differ. Consequently, Hansson is not adequately comparing like with like when he judges the evidence available for different regions of Western Europe. With the exception of his own fieldwork, it appears that while the Scandinavian archaeological record may offer distinctive challenges (as Hansson accepts), the quality and character of archaeological survey and mapping is currently

inadequate to identify Medieval aristocratic landscapes in this region. This prompts a two-part question unanswered by Hansson's study: are Scandinavian archaeologists fully aware of the existence and significance of Medieval designed landscapes? Are they employing appropriate archaeological methods and techniques as well as deploying map and place-name evidence to fully investigate such landscapes? Given the quality of the maps and photographs included in Hansson's study, it appears that Scandinavian landscape archaeology has a long way to go in this regard.

How might Scandinavian archaeologists meet this challenge? One answer is to conduct more detailed topographical surveys of Medieval designed landscapes, perhaps following the lead of the RCHME's (now English Heritage) detailed earthwork surveys that have revealed so much about English sites in the last two decades (as Hansson points out). More rigorous analyses incorporating Geographical Information Systems might yield further results. Equally, it is worth considering how theories and methods drawn from landscape phenomenology might inform interpretations of how Medieval aristocratic spatial ideology was encountered and experienced at the time.

In conclusion, Martin Hansson delivers a well-presented, well-written and broadly-focused assessment of the ideological nature of Medieval aristocratic landscapes. This is an important topic that, as Hansson clearly demonstrates, requires a combination of innovative theoretical perspectives and carefully applied methodologies. The strengths of Hansson's work include his focus on agency, the lesser nobility and a comparative approach. Yet equally his study highlights the potential for further contextual analyses that combine archaeological research into aristocratic residences and their landscape settings.

Howard Williams

Dept. of Archaeology
University of Exeter
Laver Building
North Park Road
Exeter EX4 4QE
UK

H.M.R.Williams@exeter.ac.uk

Alfred Westholm, *De fantastiska åren på Cypern. Brev till föräldrarna 1927–1931*. Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-Book 168. Paul Åströms förlag. Sävedalen 2006. 440 s. ISBN 91-7081-214-4.

Alfred Westholm deltog som ung arkeolog i de svenska utgrävningarna vid Asine i Grekland och därefter i den märkliga expeditionen på Cypern 1927–31. Efter hemkomsten doktorerade han på en av de undersökta platserna, templen i Soli, och blev föreståndare för samlingarna från Cypern i Historiska museet i Stockholm 1934, där han stannade till 1945. Senare verkade han bland annat som föreståndare för Svenska forskningsinstitutet i Istanbul 1969–73. Han gick bort 1996. Den tre och ett halvt år långa arkeologiska expeditionen på Cypern är en av de stora och minnesvärda insatserna i svensk arkeologisk forskning genom tiderna. Dess betydelse bekräftades ännu en gång vid en högtidlighet i Nicosia i december 2006, då landets kulturminister överlämnade den Cypriska republikens arkeologiska pris för 2006 till Svenska Cypernexpeditionen, en postum utmärkelse för den fortfarande aktuella forskningsinsatsen. Det finns ytterligare ett påtagligt skäl att erinra sig expeditionen. Bland Alfred Westholms efterlämnade papper märks en stor samling brev som han skrev hem till sina föräldrar under åren på Cypern. Nu har Paul Åström, också Cypern-arkeolog, gett ut alla breven i oförändrat skick med tillägg av inledning och kommentarer.

Ur vetenskapshistorisk synpunkt är breven en ovanlig källa som vecka för vecka ger en levande och detaljerad redogörelse för stora delar av fältarbetet och bakgrunden till upptäckten av de överraskande rika fornlämningsplatserna. Brevet är ett betydande bidrag till den växande nationella och internationella arkeologihistoriska forskningen och viktiga för förståelsen av medelhavsarkeologins utveckling. Men boken ger mycket mer. Efter att ha läst de första breven från den 23-åriga Alfros var jag förlorad. Han berättar med inlevelse och iakttagelseförmåga om den grekiska lantmiljön med dess människor och om arbetarna på grävningarna. Det är en tidsskildring från den långa, oavbrutna vistelsen på ön med dess avgränsade värld. Brevet är också fång-

lande och välskrivna dokument som talar om brevskrivarens andliga kris och om hur han övervinner den. Westholms brev förhindrade allt mitt arbete ända tills jag kom till sista sidan.

Brevsamlingen har också en helt annan vetenskaplig innebörd utom den arkeologihistoriska som gör den till ett aktuellt dokument i dagens forskning. Numera uppmärksammas frågor om kulturarvets betydelse alltmer. Arkeologin är en av de kulturhistoriska vetenskaper som tilldrar sig intresse i detta sammanhang. I breven finns frågeställningar som kommit i fokus i dagens diskussion om kulturarvet. Westholm talar gång på gång om vilket intryck fynden gör på arbetarna, hur de upplever att deras förfäder tydligen bott på ön sedan urminnes tider och att de skapat märkliga ting. Kännedomen om fynden och den rika forntiden sprider sig över ön, och de svenska arkeologerna blir hjältar som ger grekerna nationell självkänsla och stolthet. Jag menar att många avsnitt i breven sammantagna ger en lysande skildring av hur en grundläggande kulturarvsprocess växer fram. Den kan jämföras med liknande förlopp inom andra geografiska områden både tidigare och senare. De hundratals packlärarna med fynd som fyllde två extratåg från Nikosia till hamnen i Famagusta gav också den svenska forskningen auktoritet och självkänsla.

Det är lätt att gå vidare med frågor som blivit aktuella idag. Cypern var ett mångkulturellt samhälle både på 1920-talet och under årtusendena före Kristi födelse. Hur skildras den mångkulturella situationen och hur reagerade den lilla gruppen svenska forskare som efter en tid hamnade i centrum? Det har Westholm beskrivit utförligt och upplysande för sina föräldrar. En sådan öppenhet och uppriktighet om känslor och förhållanden skulle han troligen inte ha kunnat visa i ett offentligt sammanhang. Det ger skildringen djup och intresse.

Boken har blivit en ovanlig och värdefull källskrift där brevskrivaren oplanerat också har träffat rätt inom ett forskningsområde utanför sitt egentliga arkeologiska ämne. De arkeologihistoriska resultaten är uppenbara. Därtill kommer den åskådliga framställningen av hur det cypriotiska kulturarvet förändras och det svenska påverkas. Forskning om kulturarvets bety-

delse och innebörd är nu aktuellare än någonsin. Ur den aspekten har boken blivit en redogörelse för en kultursociologisk process. En sådan undersökning hörde inte till Alfred Westholms tid, i varje fall inte inom arkeologin. Idag blir hans skrift en källa för sådan forskning.

År 1933 publicerade Einar Gjerstad, expeditionens skicklige ledare, en mycket uppskattad populärvetenskaplig bok, *Sekler och dagar*, som nu gör ett blekt intryck när jag läser Westholm. Westholms brevsamling är trots sin privata karaktär, eller kanske just därför, en flerbottnad vetenskaplig källskrift som också är en engagerad och fångslande berättelse. Breven lyser av Alfros entusiasm inför upplevelserna av naturen, som förändrar honom, och av hans kritiska medkänsla med människorna på ön. Breven från Cypern kan läsas på många sätt, men man glömer dem inte.

Evert Baudou

Institutionen för arkeologi och samiska studier
Umeå universitet
SE-901 87 Umeå
evert.baudou@telia.com

Erik Cinthio, *Minnen från Lund och Dalby*. Lund 2006. 127 s. ISBN 978-91-972537-0-3.

Domkyrkan i Lund och kyrkan i Dalby är centrala monument, som självklart förekommer i arkitekturhistoriska och konsthistoriska översiktsverk. Monumentens komplicerade utveckling genom närmare tusen år har diskuterats sedan mitten av 1800-talet i talrika monografier och artiklar författade av personer som Carl Georg Brunius, Sten Anjou, Otto Rydbeck och Erik Cinthio.

Erik Cinthio, som etablerade medeltidsarkeologin (nu omvandlad till historisk arkeologi) som självständig disciplin vid Lunds universitet, har forskat om kyrkorna i Lund och Dalby under omkring 60 år. Utöver doktorsavhandlingen har han skrivit talrika artiklar om kyrkorna i svenska, tyska och engelska monografier och tidskrifter. Här presenteras viktiga forskningsresultat, men det kan vara svårt att hitta texterna. Det föreligger heller inte nyare monografier i

t.ex. »Sveriges kyrkor», som beskriver vår tids kunskap om monumenten, deras omgivningar, kalkmålningar, inventarier och gravar.

Det är frestande att betrakta Lund och Dalby tillsammans, eftersom de två romanska katedralerna ligger inom synhåll från varandra. Även kyrkan i Dalby var domkyrka under en kort tid på 1000-talet. Lund och Dalby har nu presenterats i föreliggande antologi, som samlar fjorton av Erik Cinthios texter. Antologin är utgiven i samarbete mellan Cinthio, Lunds domkyrka och Dalby kyrkoråd med Lone Mogensen som redaktör.

Det är berömvärdt att så många av Cinthios artiklar har samlats och utgivits. Den första artikeln, från 1947, är en rapport från en undersökning av klostergången i Dalby. Den senaste, från 2006, är en kort text om dopfunten i Dalby. De tysk- och engelskspråkiga artiklarna har översatts och därmed gjorts lättare tillgängliga. Flera av artiklarna är kyrkoarkeologiska klassiker, ja, små mästerverk, som absolut förtjänar nytryck och förnyad uppmärksamhet. Det gäller presentationen av undersökningarna av kungsgården i »Dalby kungsgård» från 1983; revideringen av synen på de tidigaste faserna i Lunds domkyrkas utveckling i »Lunds domkyrkas förhistoria» från 1990; den spännande tolkningen av ett kapitel i »Dalby kyrkas stiftare och donatorer» från 1992; samt ett resonemang som just sammanför Lund och Dalby med hjälp av stenhuggarmärken i »Talande tecken och en kämpande ärkebiskop» från 1997. Här, som i många andra arbeten av medeltidsarkeologer eller historiska arkeologer, bildar de materiella spåren utgångspunkt för inspirerande nytolkningar av historien, där de lokala monumenten sätts in i en europeisk kontext.

Antologin är dock inte utan brister. Längst bak uppräknas i kronologisk ordning var och när artiklarna ursprungligen har publicerats. Men i själva antologin kommer artiklarna i en annan och för mig obegriplig ordning. Här saknas även en mer utvecklad efterskrift samt hänvisningar till aktuell forskning och litteratur kring monumenten i Dalby och Lund. Namn som Thomas Rydén, Anders Andrén och Gunhild Eriksdotter hade hjälpt läsaren vidare. När Cinthio i en artikel (s. 58) efterlyser en byggnadsarkeologisk undersökning av västlängan i Dalby kloster så

hade varit bra att påpeka att en sådan genomförs av Eriksdotter och publicerats i hennes doktorsavhandling från 2005. Vidare hänvisas i en av antologins artiklar (s. 89) till en annan artikel av Cinthio, men utan angivelse om att just den texten återfinns i samma volym. Det redaktionella hade således behövt ytterligare insatser.

Minnen från Lund och Dalby är inte en populärvetenskaplig bok. Man får inte låta sig förleda av Andrzej Ploskis snygga omslagsbild. Texterna är ibland skrivna på en lite snirklig akademisk prosa med många negationer och omskrivningar som inte lämpar sig för hängmattan. Latinska citat förekommer, tyvärr utan översättningar. När nu de tyska och engelska artiklarna har översatts kunde man ha gjort den lilla extra ansträngningen att även översätta latinet, om syftet är att nå utanför en snäv krets av latinkunniga.

Beröm och kritik, men boken rekommenderas som en introduktion till många viktiga forskningsresultat kring domkyrkan i Lund och kyrkan i Dalby. Den blir en utmärkt utgångspunkt för nya studier.

Jes Wienberg

Institutionen för Arkeologi och Antikens historia
Lunds Universitet
Box 117
SE-221 00 Lund
Jes.Wienberg@ark.lu.se

Peter Tångeberg, *Retabel und Altarschreine des 14. Jahrhunderts. Schwedische Altarausstattungen in ihrem europäischen Kontext*. KVHAA. Stockholm 2005. 295 s. ISBN 91-7402-346-2.

Dette prægtige værk er en omfattende fremlægelse og diskussion af de svenske altertavler eller 'retabler' fra 1300-tallet, hele 44, som for de 34' vedkommende findes på Gotland. Emnet er således i høj grad gotlandsk. Men det er lige så fuldt europæisk, fordi tavlernes forudsætninger må søges ud over Vesteuropa, hvor så tidlige alterbilleder nu er store sjældenheder. Bogens store fortjeneste er, at den ikke blot leverer en indsigtfuld publicering af det omfattende svenske materiale. Den demonstrerer også, hvorledes disse nordiske værker må være uom-

gængelige for enhver, der vil beskæftige sig nærmere med altertavlens generelle udvikling i 1300-tallets Vesteuropa.

Der åbnes med en »Indledning» på 30 sider, som, den beskedne overskrift til trods, er den egentlige hovedtekst med overskrifter som »Tidligere forskning», »Alterudsmykninger i 14. årh.», »Sammenligningsmaterialet», »Fløjaltertavlens opståen» og »Gotlandske og europæiske retabler». Herefter følger det sjældent fyldige katalog (242 s.), der især gør rede for de enkelte stykkers fremtræden, teknik, datering m.m., men som også i vid udstrækning er ræsonnerende. Teksterne ledsages af fotografier og talrige opmålinger, der danner basis for instruktive rekonstruktioner. Tegnearbejdet må have været meget krævende. Men man må erkende, at en så omfattende dokumentation næsten er nødvendig, hvis man vil argumentere så præcist, som forfatteren gør. Når det gælder den kunsthistoriske »indordning» følger han klart i Aron Anderssons fodspor, men han er med sin restauratorbaggrund bedre i stand til at bestemme altertavlerne som import eller hjemligt arbejde. De lokale arbejder udgør langt hovedparten; men det er påfaldende hvor få af dem, der viser så klare fællestræk, at de kan formodes at være udgået fra det samme værksted. Har der virkelig eksisteret så mange samtidige altertavleværksteder på Gotland? Et sjældent bevis for en tavles udførelse i selve den gotlandske kirke, hvori den skulle bruges, er tavlen i Lojsta. Her har man nemlig fundet tavlens opstalt i form af en pudsristning i størrelsesforholdet 1:1!

1300-tallet fremtræder normalt som udviklingsperioden for de såkaldte »altarskåp» (»Flügelaltäre», »Schnitzaltäre») med udskårne figurer og bevægelige sidefløje, en type, som jo blev helt dominerende i 1400-tallets Nordeuropa. Store nylige publikationer om emnet er *Entstehung und Frühgeschichte des Flügelaltars* (red. Krohm & Krüger, Berlin 2001) og *Deutsche Schnitzretabel des 14. Jahrhunderts*, (N. Wolff, Berlin 2002), som Tångeberg selv har anmeldt ret kritisk (*Fornvännen* 2004, s. 263). Han kan nu præcisere tidspunktet for typens første påviselige optræden i Sverige til tiden lige efter 1350. Det sker især på grundlag af tavlen i Gammelgarn, der dateres dendrokronologisk til o. 1365 og som – ligeledes via årringene – kan bestemmes som westfalsk import.

For hele den periode o. 1310–70, inden for hvil-

ken altertavlerne dateres, er det påfaldende, at så mange af de svenske stykker falder uden for »gængse typer». Forfatteren har derfor – for at kunne klassificere materialet – måttet foretage en vanskelig redefinering af altertavletyperne. Man forbløffes både over, hvor almindeligt det åbenbart har været med skærmagtige, arkitektoniske tavler, og over, hvor uventet stor en rolle tavlemaleriet synes at have spillet. Det er ikke mærkeligt, at Tångeberg ser sig fristet til ind imellem at sammenstille sine tavler med værker i tavlemaleriets hjemland, Italien. Det gælder specielt retablerne i Vallstena og Träkumla. Her, som i andre sammenhænge, viger forfatteren fint uden om fristelsen til at formode en direkte påvirkning. I stedet peges på den nok så sandsynlige mulighed, at der har eksisteret nu forsvundne mellemlid i Vesteuropa.

Kataloget er nok sjældent fyldestgørende. Men det disparate og – på sæt og vis – »isolerede» materiale har gjort klassificeringen vanskelig. Den omfatter tre typer. Den første og største bærer overskriften »Retabler med flankerende tårne. Westfalsk maleri» og indbefatter bl.a. det kendte retabel fra Ganthem (i SHM). Når også alterfløjen fra Toresund (i SHM) og sakramentskabet fra Alskog er medtaget, skyldes det alene deres tavlemaleri. For de har ingen flankerende tårne; ja, i Alskog er der end ikke tale om noget retabel. Den følgende gruppe bærer overskriften »Relikvieskrinlignende retabler. Belgisk skulptur» og omfatter retabler, der som Skattunges knytter an til relikvieskrinenes langsider. Andre svenske retabler som Vallstenas hævdes ligeledes at efterligne relikvieskrinene, men dog snarere deres endegavle; Disse tavler har imidlertid flankerende tårne og er derfor klassificeret under den første gruppe. Endelig omhandler den tredje gruppe: »Alterskabe med eller uden fløje. Westfalsk skulptur», herunder det nævnte i Gammelgarn på Gotland. Igen er her også behandlet et rent sammenligningsstykke i form af en madonna fra Lemland på Åland.

Denne disponering af kataloget efter flere og til dels overlappende kriterier har åbenbart været nødvendig for at få en vis samlende struktur i materialet. Den har derudover givet forfatteren mulighed for i katalogteksterne at inddrage altertavlernes store svenske »omland» uden at belaste hovedteksten dermed. Og det gøres effektivt. Men der betales også en pris for den lovligt faste struk-

tur, som er lagt ned over materialet. De værker, der er opført under første og tredje gruppe må jo således alle i en eller anden forstand kunne hævdes at være westfalske; en overordnet påstand, som forfatteren selv søger at moderere, men som han ikke desto mindre synes noget styret af.

Det viser sig specielt i synet på relationen mellem westfalsk og gotlandsk altertavlekunst. Her tager Tångeberg sine udgangspunkter i Gammelgarntavlen og i Toresundtavlenes nære slægtskab med det illuminerede Nequamhåndskrift fra o. 1315, der formodes at være malet i Soest, en af de rige westfalske byer, som vides at havde haft gamle kontakter til Gotland. Begge disse (til dels) nye elementer i diskussionen er jo vigtige og bestyrker indtrykket af meget nære kulturforbindelser mellem Gotland og Westfalen. Men man spørger sig, om der ikke alt i alt er en lovlig tynd basis for at knytte de mange anførte værker så entydigt til Westfalen? Særlig ægger det til modsigelse, når forfatteren så vedholdende søger at underbygge sin westfalske tese ved systematisk at nedgøre betydningen af et andet nærliggende oprindelsessted for inspirationen bag de relevante værker, nemlig Lübeck. Selv er jeg tilbøjelig til at vurdere Lübecks almene betydning for den gotlandske kunst noget højere, bl.a. på grundlag af øens samtidige ringkrucifikser (*Fornvännen* 2004, s. 99, med videre henvisninger).

Ellers har forfatteren unægtelig netop en styrke i sit europæiske udsyn og sin evne til at se kunstudviklingen i større kunstgeografiske perspektiver. Han går ubesværet og sikkert fra det mindste til det største. Med det nye værk har Peter Tångeberg gjort sine norske kolleger kunsten efter. Lige som deres store publikation af Norges malede alterbordsforsider (2004) fremlægger han et hidtil næsten ukendt, nordisk materiale, der ved sit omfang, sin karakter og sin æstetik bør skabe bølgegang og nybrud hos europæiske fagkolleger.

Ebbe Nyborg

Nationalmuseet
Frederiksholms Kanal 12
DK 1200 København K
Ebbe.nyborg@natmus.dk

Mattias Asplund & Marjatta Puurunen, *Swedish Seminar Papers in Archaeology 2000–2003*. Webb-publicerad 2006.
http://www.hgo.se/nordark/pdf/sspa00_03.pdf

Nästan lika länge som jag sysslat med arkeologi har jag också intresserat mig för den bibliografiska sidan av ämnet och på olika sätt försökt att förmedla mina rön till en vidare krets. En väg har gått via anmälningar av bibliografisk litteratur här i *Fornvännen*. Främst har det då handlat om Nordic Archaeological Abstracts (NAA) och de tyska bibliografierna om mellaneuropeisk och tysk arkeologi. Handgripligen har jag också i fyra arbeten, det första 1972 och det senaste 1994, då tillsammans med Jon Ejnar Spetz, bearbetat det svenska beståndet av otryckta seminarieuppsatser i arkeologi och därmed besläktade ämnen fram till och med 1990 (se *Fornvännen* 2003, s. 156–158). De sammanlagt 1998 uppsatserna berör alla sorters arkeologi. De har listats kategorivis och deras svenska titlar har kompletterats med engelsk översättning.

För mig kändes det ganska sorgligt att på grund av en stressad arbetssituation tvingas avsluta det dittills kontinuerligt bedrivna insamlingsarbetet som syftat till att nyttiggöra detta annars svårtillgängliga, ja egentligen stendöda material. Då kändes det befriande och hoppfullt när Martin Rundkvist erbjöd sig att ta över stafetten, vilket han gjorde med den äran då han 1998 i serien Stockholm Archaeological Reports (SAR 34) publicerade det femte häftet. Det omfattar tiden 1991–96 och upptar inte mindre än 2013 arbeten.

Sedan blev det Mattias Asplunds tur att fortsätta. År 2000 redovisade han i SAR 38 produktionen för treårsperioden 1997–99, sammanlagt 1072 arbeten. Föreliggande anmälan avser den därpå följande fyraårsperioden fram till och med 2003. Åter är det Asplund som åtagit sig jobbet men denna gång i samarbete med Marjatta Puurunen, som i huvudsak stått för slutredigeringen. Arbetet möjliggjordes genom ekonomiskt bistånd från Helge Ax:son Johnssons Stiftelse. Bibliografierna har nu passerat en viktig milstolpe. De har frångått pappersupplagan och placerat sitt 1379 titlar stora arbete på nätet där det finns tillgängligt som pdf-fil via NordArks webbsajt

(http://www.hgo.se/nordark/pdf/sspa00_03.pdf). Där samsas det nu med sina föregångare fr.o.m. 1981, vilket innebär att inte mindre än 4454 uppsatstitlar med anknytning till arkeologi nu blivit digitalt sökbara. Detta är mycket glädjande och har redan kommit till stor nytta. Mig veterligen finns ingen motsvarande databas i något annat land. Snart kommer ytterligare ca 2000 arbeten att tillföras databasen, detta sedan också de fyra först utkomna delarna i serien inarbetats. Därmed kommer sammanlagt 6452 titlar att bli sökbara.

Under årens lopp har synen på arkeologi förändrats och ämnet fått allt flera specialinriktningar. 1972, då jag gjorde den första sammanställningen, skrevs seminarieuppsatser bara vid de fyra då existerande universiteterna: i Uppsala, Lund, Stockholm och Göteborg. Materialet kunde då indelas i två arkeologiska fack, nämligen skandinavisk samt klassisk arkeologi, det förre med underrubrikerna sten, brons- och järnålder samt miscellanea. Därtill kom till arkeologin anknytande ämnen inom konsthistoria, kulturgeografi samt religionshistoria. I 2003 års sammanställning finns 46 uppsatsproducerande institutioner representerade och det bibliografiska trädet har också vuxit till ordentligt och fått 29 grenar. Till tjänst för dem som vill orientera sig om trenderna och om intresseinriktningarna förändrats finns sedan 1984 i varje häfte en klagörande inledning som illustreras med tabeller och diagram.

Nu senast konstaterar Asplund & Puurunen att den årliga produktionen av uppsatser inom nordeuropeisk arkeologi – som i likhet med studerandeantalet såg en enorm ökning under 1990-talet – avsevärt minskade under perioden 2000–2003. Samtidigt ökade den inom laborativ arkeologi och särskilt påtagligt inom medelhavsarkeologin.

När man nu ser det fina nya arbetet frågar man sig givetvis om det kommer att bli någon

fortsättning då det gäller den separata registreringen av seminarieuppsatserna. På förfrågan svarar Asplund att detta är osäkert eftersom man på Vitterhetsakademiens bibliotek för närvarande håller på att utarbeta en särskild sökmodul för uppsatser och rapporter och på senare år väsentligt förbättrat insamlingen av sådana. Detta låter i och för sig betryggande, men personligen tycker jag det vore synd om sviten skulle upphöra eftersom den ger en väldigt fin översikt och öppnar så många ingångar till det arkeologiska huset. Häftena och databasen i sig har nu också blivit ett bra forskningsverktyg som det vore tråkigt att förlora. Se t ex Erik Dardels magisteruppsats från 2004, *Uppsatsreferenser i svenska doktorsavhandlingar i arkeologi 1972–2002 – en teoretisk diskussion och en bibliometrisk undersökning*, framlagd vid institutionen för arkiv, bibliotek och museer (ABM) vid Uppsala universitet (<http://www.abm.uu.se/publikationer/2/2004/190.pdf>). Inte minst viktigt är det att på detta sätt kunna hålla tummen på ögat på universitetsinstitutionernas förmåga eller oförmåga att på nybörjarstadiet initiera intressant forskning.

Från det senaste elektroniska häftet saxas avslutningsvis dess tabellariska översikt över den genomsnittliga årsproduktionen av uppsatser 1951–2003 samt görs en sammanräkning av det totala antalet uppsatser. Observera dock att tabellen ej beaktar hela databasen, som även omfattar följande ämnen (siffrorna inom parentes anger det totala antalet uppsatser inom respektive ämnesområde): samiska studier (61), historisk arkeologi (38), utomeuropeisk arkeologi (90), numismatik (65), vetenskapsteori (121), vetenskapshistoria (75), museologi (116), etnologi (28), historia (2), religionshistoria (16) och egyptologi (1).

Jan Peder Lamm

Kategori	Totalt -1950	Genomsnittligt antal uppsatser per år										Totalt
		1951 -55	1956 -60	1961 -65	1966 -70	1971 -75	1976 -80	1981 -90	1991 -96	1997 -99	2000 -03	
Stenåldern	8	0,6	1,6	2,4	3,0	7,0	7,2	10,8	41,3	30,3	18,3	703
Bronsåldern	8	1,4	0,4	0,4	1,2	3,8	2,0	6,5	25,2	21,3	22,0	420
Järnåldern	20	3,4	3,6	5,6	6,8	21,0	12,8	19,1	94,5	72,3	62,5	1503
Diverse	8	1,0	2,2	2,2	4,2	12,2	8,2	11,1	52,2	86,7	23,5	610
Medeltidsark.							1,2	7,3	29,3	32,3	27,5	459
Laborativ ark.							0,2	1,1	8,8	16,7	19,3	189
Marinark.	3	0,8	1,2	0,8	1,6	11,8	0,2	0,8	7,5	13,7	2,5	101
Kulturmiljöv.	17	0,2	1,6	2,6	7,8	11,0	15,2	1,3	9,3	3,7	10,5	90
Klassisk ark.	28		1,4	1,4	1,0	1,2	6,0	18,8	31,0	46,0	68,3	940
Konsthistoria			0,2	0,2	2,0	0,8	0,4	5,6	17,3	22,7	13,8	442
Filologi						0,2	0,2	1,1	4,2	5,0	4,5	120
Kulturgeogr.							3,0	3,3	10,2	0,0	3,5	125
Osteologi								3,7	4,7	6,7	7,0	125